

Son Dönem Osmanlı Hukukçularından Mehmed Said Bey'in *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* İsimli Eserinin İncelemesi ve Transkripsiyonu*

A Study and Transcription of Late Ottoman Jurist Mehmed Said's *Ahkâm al-bay' bi al-wafâ*

Selman Küçüksucu¹

* Bu makale, 2020 yılında tamamlanan *Mehmed Said Bey'in Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ isimli Risalesi Çerçevesinde Son Dönem Osmanlı'da Hukuki Tartışmalar* başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Selman Küçüksucu (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: selmankcksc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3445-2115

Başvuru/Submitted: 15.05.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.06.2021
Son Revizyon/Last Revision Received: 16.06.2021
Kabul/Accepted: 12.09.2021

Atif/Citation: Küçüksucu, Selman. Son dönem Osmanlı hukukçularından Mehmed Said Bey'in *Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ* isimli eserinin incelemesi ve transkripsiyonu. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/2, (Eylül 2021): 829-860. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.937507>

ÖZ

Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ, son dönem Osmanlı hukukçularından Mehmed Said Bey tarafından vefâen satış akdini konu alan ve Fetvâhâne'ye arz edilmek üzere kaleme alınmış bir risaledir. Tarih boyunca Hanefi fakihler tarafından çeşitli değerlendirmelere tabi tutulan bey' bi'l-vefâ akdi son dönem Osmanlı hukukunun en önemli eserlerinden biri sayılan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'de de kendine yer bulmuştur. Mecelle'nin üç farklı yerinde zikri geçen bu akid, her birinde diğerinden farklı anlamlara gelecek şekilde ifade edilmiştir. Bu duruma dikkat çeken Mehmed Said Bey eserinde ilk olarak bey' bi'l-vefâ akdi için Hanefi mezhebinde oluşan görüşleri kısa bir şekilde aktarmış ve bu görüşler arasında dönemin ihtiyaçlarına en uygun olacak şekilde bir tercihte bulunmuştur. Ayrıca *Mecelle*'deki maddeleri tercih ettiği görüş çerçevesinde değerlendiren maddeler arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Mehmed Said Bey eserinin son kısmına ise Ahmet Cevdet Paşa'nın konu ile alakalı risalesini de eklemiş ve tercih ettiği *kavl-i câmi*'in Cevdet Paşa'nın da tercihi olduğunu belirterek kendisini desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Said, Bey' bi'l-vefâ, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Kavl-i câmi, Rehin

ABSTRACT

The treatise of *Ahkâm al-bay' bi al-wafâ* is written by Mehmed Said, an Ottoman jurist of the late modern period, with the intent of presenting it to the Fatwa Office (Fetvâhâne). The work deals with the loyalty contracts, i.e. *bay' bi al-wafâ*. This type of contract, being tackled from various aspects by Hanafi jurists throughout the history of Islamic law, took an important place with its different meanings in *Majalla al-Ahkâm al-'Adliyya*, which is considered one of the important works of the late Ottoman law. The contract was quoted in three different articles of *Majalla* and had distinct meanings in each of them. Drawing attention to this situation in his work, Mehmed Said Bey, at first, briefly articulates the provisions formed in the Hanafi school for the contract of *bay' bi al-wafâ* and then makes a choice between these provisions in a way that best suits the needs of his period.

Besides, he tries to eliminate the contradiction between the articles by evaluating them within the framework of the preferred provision. Finally, Mehmed Said Bey adds Ahmet Cevdet Pasha's epistle to the last part of his work and aims to support his own opinion by stating that the *al-qavl al-câmi'*, which is also preferred by Cevdet Pasha.

Keywords: Mehmed Said, Bay' bi al-wafâ, Majalla al-Ahkâm al-'Adliyya, al-Qavl al-câmi', al-Rahin

EXTENDED ABSTRACT

Bay' bi al-wafâ contract is a type of agreement that emerged in the 5th/11th century in the Transoxiana region and began to be discussed by regional legal scholars. The emergence of this contract, which had no application in the regions where Muslims used to live, is described in various commentaries as an indication of financial needs and a liquidity problem. Regarding its legal nature, the contract has caused controversy among the jurists and different opinions have been expressed about it throughout the history of *fiqh*. Initially, it was evaluated as a *al-rahin* (pledge contract) and regarded as impermissible to act in the way it was applied. Later, however, other jurists have expressed different ideas as to whether it is a *al-'aqd al-sahîh* (valid contract of sale) or a *al-'aqd al-fâsid* (vicious contract of sale). Eventually, the idea that this contract is a new type prevailed, and an overarching view called *al-qavl al-câmi'* was mentioned in that regard. According to this view, *bay' bi al-wafâ* contract is a novel type of contract consisting of the pledge, the valid contract of sale, and the vicious contract of sale. As a result, the consequences which *bay' bi al-wafâ* produced, have been reconsidered according to the new interpretation of the contract.

Bay' bi al-wafâ contract, which took place in important books of Hanafi jurists, had an important place in Ottoman practice. When the fatwas of the Shaykh al-Islam and qadi registers are scrutinized, one can notice their evaluations related to the above-mentioned contract. Ottoman jurists were involved in the discussions and discussed what the legal consequences of *bay' bi al-wafâ* would be. As Akifzade, an 18th-century jurist, said, the Ottoman legal scholars adopted the *al-qavl al-câmi'* in this regard.

Majalla al-Ahkâm al-'Adliyye, which was written in the last period of the Ottoman Empire, is considered as a product of the transition to a new period. As known, a large part of the *Majalla al-Ahkâm al-'Adliyye* was devoted to contracts and property law and it was written on the basis of the main sources of the Hanafi school. Therefore *bay' bi al-wafâ* contract, which is one of the important subjects of the law of obligations, also found its place in the mentioned book. Some contradictions regarding the legal nature of the contract among several *Majalla* articles related to the *bay' bi al-wafâ* contract exist. These contradictions can be expressed as follows: In the third article, the contract is described as a pledge contract, but in the 118th article, it is stated that the view of *al-qavl al-câmi'* is accepted. Moreover, in article 398th, there is an indication that it is a vicious contract.

Mehmed Said Bey, one of the late Ottoman jurists, in his treatise called *Ahkâm al-bay' bi al-wafâ*, intends to draw attention to this contradiction between the articles in the *Majalla*. His

aim was to explain the articles in a new way by correcting this seemingly contradictory situation as the reason for writing this treatise. First, he lists the views on the *bay' bi al-wafā* contract in the history of *fiqh* and briefly explains these views. Then, he chooses among these views the one that corresponds to *al-qavl al-cāmi'* and states that it is the 118th article of *Majalla*. Moreover, Mehmed Said Bey argues that the view of *al-qavl al-cāmi'* should be preferred in the economic order of the time and that it was a reassuring view in response to the needs of the people. Finally, he translated the treatise called *Risāla al-wafā ilā ikhvān al-safā*, which was written by Ahmet Cevdet Pasha on the same subject.

Thus, it can be assumed that Mehmed Said Bey wanted to eliminate the confusion that still existed in the minds of Ottoman jurists about running contract among people. In fact, he states that this task should have been done by the commentators of the *Majalla*, but they neglected. It is noticeable that Mehmed Said Bey was sensitive to enable the Muslims to act more comfortably within the rules of the Sharia in the contracts they concluded among them.

In this article, I will first do some analysis on the change that the *bay' bi al-wafā* contract has undergone throughout history using the Hanafī's sources. This is because I think it is important to know how this contract has been evaluated in the history of *fiqh*. Then I will introduce the treatise mentioned above. Thus, I will present the main arguments of this treatise which was written in the last period of Ottoman Empire and discussed a classical topic. Finally, I will transliterate this treatise which is available in libraries as a manuscript.

A. Araştırma ve Değerlendirme

Giriş

Bey' bi'l-vefâ akdi 5/11. yüzyılda İslam medeniyetinin iktisadi ve hukuki açıdan önemli merkezlerinden birisi sayılan Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkmış bir akit çeşididir.¹ Klasik kaynaklarda ilgili dönemde Müslümanların nakit paraya ihtiyaç duyduğu gerekçesiyle bir takım mâli muamelelere başvurdıkları belirtilmektedir.² Karz-ı hasenin ihtiyaçları karşılama noktasında çeşitli nedenlerden dolayı yeterli olmayışı bir likidite sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine karz-ı hasenden başka yeni muamelelerde bulunulmuş, ancak bu muamelelerden faize yol açtığı düşüncesi üzerine vazgeçilmiştir. Onun yerine alternatif yollar ihdas edilmeye çalışılmıştır. Bey' bi'l-vefâ akdi de Müslümanların faize bulaşmaksızın nakdi ihtiyaçlarını karşılamak üzere ihdas ettiği bu yollardan bir tanesi olarak fıkıh kitaplarında zikredilmektedir.³

Mezheplerin teşekkülünden birkaç yüzyıl sonra uygulamaya giren bu akit Hanefi fakihler tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. İlk olarak hakkında görüş bildiren fakihlerden gelen rivayetlere göre bey' bi'l-vefâ akdinin rehin akdi mesabesinde değerlendirildiği görülmektedir. Zira Kâdi Ebu'l-Hasen el-Mâturîdî (ö. 511/1117) ve Seyyid Ebû Şucâ' arasında geçen diyalogda dönemin fakihlerinin, bu akdin rehin akdi olduğu yönünde bir ittifakı olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Böyle bir durumda bey' bi'l-vefâ akdinde rehin hükümleri uygulanacak ve akdin taraflara sağladığı avantajlar devre dışı bırakılacaktır. Akde ilk muhatap olan fakihlerin ortaya koyduğu bu yaklaşım ilerleyen zamanlarda da sürekli gündemde tutulmuş ve birçok fakih bu görüşü benimsemiştir. Bu görüş sahiplerinin dayandıkları temel argüman ise “*Tasarruflarda itibar makâsıda ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değildir.*” kaidesidir.⁵

- 1 Bey' bi'l-vefâ akdini klasik Hanefi kaynaklarda; bir malı satış bedelini iade edince geri almak şartıyla bir kimseye para ya da borç vermek üzere geçici olarak satmak şeklinde tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Fahrüddin Osman b. Ali Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Matbaatu'l-kübrâ'l-emîriyye-Bulak, 1896), 5/183-184; Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 11/45. Ayrıca bey' bi'l-vefâ akdinin sistematik bir şekilde tanıtılmasını görmek için güncel çalışmalara bk. Kamil Yelek, *İslam Hukukunda Vaadin Bağlayıcılığı ve İslam Finans Uygulamalarına Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014); Abdullah Musab Şahin, *Mecelle'de Vefâen Satış Sözleşmesi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2019); Selman Küçükşucu, *Mehmed Said Bey'in Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ İsimli Risalesi Çerçevesinde Son Dönem Osmanlısında Hukuki Tartışmalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- 2 Bahsi geçen mâli muameleler hakkında detaylı bilgi için bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 5/183-184; el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, 11/45; Mahmûd b. İsrâil Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn* (y.y.: Matbaatu'l-kübrâ'l-emîriyye-Bulak, 1882), 2/185.
- 3 Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 6/8.
- 4 Kâdi Ebu'l-Hasen el-Mâturîdî ve Ebû Şucâ' arasında geçen diyalog şu şekildedir: Ebû Şucâ' bir gün Hasan el-Mâturîdî'ye şöyle der: Bu akitte büyük bir mefsedet olmasına rağmen insanlar arasında hızla yayıldı. Senin fetvâna göre ise bu akit bir rehin akdi hükmünde, ben de senin gibi düşünüyorum. En iyisi âlimleri toplayıp bunun üzerine ittifak edelim ve bunu insanlara gösterelim. Hasan el-Mâturîdî ise şu şekilde cevap verir: Bugün muteber olan bizim fetvamızdır. Bu da insanlar arasında bilinen bir şeydir. Kim ki bize bu konuda muhalefet ediyorsa kendisini ibraz edip, delilini ortaya sürsün. Bk. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, 2/171; Hayreddin b. Ali el-Uleymî el-Fârûkî er-Remlî, *el-Fetâvâ'l-hayriyye li nef'i'l-berîyye* (Kahire: Matbaatu'l-kübrâ'l-velîyye, t.y.), 2/170.
- 5 Muhammed Emin b. Amr b. Abdulaziz ed-Dimeşkî İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr* (Beirut: Dâru'l-fikr, 1992), 5/276.

İlk olarak örf-i has olarak neşet eden daha sonra örf-i âmm haline gelen bey' bi'l-vefâ akdi fıkıh tarihi içerisinde Hanefî fakihler tarafından dinamizmi korunarak geliştirilmiştir. Ayrıca 6/12. yüzyıl fakihlerinden Kâdihân (ö. 592/1196) bey' bi'l-vefa akdinin rehin akdi hükümlerine sahip olması mümkün olmayan bir akit olduğunu kesin surette belirtmiştir. Ayrıca bu akdin nasıl kurularsa gerekli işlevlerinden faydalanılabileceğini ifade ederek adeta bir çözüm önerisi sunmuştur.⁶ Kendinden sonraki fıkıh kitaplarında sıkça referans gösterilen bu görüşe fakihlerin önemli bir yer verdiğini söylemek mümkündür. Çünkü o bey' bi'l-vefa akdini barındırdığı şartlar ve hükümlerle beraber amel edilebilir bir akit olarak nitelendiren ilk fakihlerdendir. Ayrıca Kâdihân ile beraber ona yakın dönemde yaşamış Neseî⁷ (ö. 537/1142) ve Merğînânî (ö. 593/1197) gibi fakihlere de benzer görüşler isnat edilmiş, onlar da ilgili akdin sahih bir şekilde kurularak sağladığı kolaylıktan faydalanabileceğini ifade etmişlerdir.⁸

9/15. yüzyıl fakihlerinden Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420) ve Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) kitaplarında aktarılan ve müteahhir Hanefî fakihlere isnat edilen başka bir görüşte bey' bi'l-vefa akdi üç farklı akitten mürekkep yeni bir akit çeşidi olarak nitelenmiştir. Tarafların her birinin akdi feshetme yetkileri olması bakımından fasit akde, müşterinin vefâen satın aldığı maldan yararlanabilmesi ve onun gelirinden istifade edebilmesi açısından sahih akde ve müşterinin malı başkasına satamaması, rehin verememesi, binayı yıkmak ya da ağacı kesmek gibi kalıcı değişiklikler gerçekleştirmemesi açısından ise rehin akdine benzetilmiştir.⁹ Literatürde *kavl-i câmi* olarak da anılan bu görüş ilk defa 9/15. yüzyılda kaleme alınan eserlerde geçmeye başlamıştır. Zira söz konusu sözleşme çeşidinden daha önce bahseden fıkıh kaynaklarında bu minvalde bir görüş aktarılmamaktadır.¹⁰

Sonraki yüzyıllarda bey' bi'l-vefa akdi için büyük önem arz eden ve fakihlerin fetva verirken genellikle takip ettiği *kavl-i câmi* 10/16. yüzyıl Hanefî fakihî İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “*Bey' bi'l-vefâ hakkında fetva verenlerin kavl-i câmi'den başka bir görüşle fetva vermemeleri gerekir.*”¹¹ Bu ifade o dönemden itibaren *kavl-i câmi* olarak isimlendirilen görüşün Hanefî fakihler tarafından benimsendiğini ve fakihlerin fetvalarında önemli bir yer alacağı habercisi niteliğindedir. Ayrıca şunu ifade etmek gerekir ki; ortaya çıktığı dönemden itibaren her yüzyıldan bir veya iki kaynak örneğinde Hanefî fıkıhında kaleme alınan eserler incelendiğinde ilgili akdin hukuki niteliği açısından geçirmiş olduğu değişim dikkat çekmektedir. Zira bu değişimde Müslüman toplumun maslahatının ön plana

6 Ebû'l-Mehâsin Fahrüddin el-Özkendî el-Ferğânî Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân fî mezhebi'l-İmâmi'l-'Azam Ebi Hanîfete'n-Nu'mân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 2/49.

7 Literatürde Neseî'ye iki görüş isnat edilmektedir. Bu görüşlerden birine göre Neseî bey' bi'l-vefâ akdinin rehin olduğunu ifade ederken, diğerine göre bazı açılardan işletilebilir sahih bir akit olduğunu düşünür. Detaylı bilgi için bk. Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed es-Semerkindî Neseî, *el-Fetâvâ'n-Neseîyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2345), 117a-118a; Hâfizüddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yusuf el-Hârezmî el-Kerderî el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 1/335.

8 el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11/45.

9 Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, 2/169; el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, 1/335.

10 Zeylâî, *Tebîni'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 5/183; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, 5/277.

11 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6/8.

çıktığı ve bu değişimin onlara mâli muamelelerde kolaylık sağlamak amacıyla gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Osmanlı tatbikatına gelindiğinde şeyhülislamların söz konusu akde dair vermiş olduğu fetvalarda farklılık gözlemlenmektedir. Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) fetvalarının bazı yerlerinde bey' bi'l-vefânın rehin olduğunu iddia ederken, bazı yerlerinde ise *kavl-i câmi'* görüşü benimsemiştir.¹² Aynı durum Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) fetvalarında da görülmektedir. Zira kimi yerde sahih, kimi yerde rehin olduğuna dair fetvalar bulunmaktadır.¹³ Bazı araştırmacılar, bey' bi'l-vefâ aktinin şeyhülislam fetvalarında bazı açılardan rehin, bazı açılardan sahih ve fasit olarak değerlendirilmesinden hareketle, şeyhülislamların bu akdi mürekkep bir akit olarak kabul ettiklerini iddia etmişlerdir.¹⁴ *Mecelletü'l-Mehâkim* yazarı Akifzâde (ö. 1223/1808) ise; her ne kadar Hanefî fakihler ve Osmanlı âlimlerinin bir kısmı bu akdi rehin olarak değerlendirmiş olsalar da Osmanlı âlimlerinin çoğunun *kavl-i câmi'* ile amel ettiğini ve fetvalarını bu minvalde verdiklerini ifade etmiştir.¹⁵

Son dönem Osmanlı hukukunun en önemli eserlerinden biri sayılan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* isimli hukuk kitabında farklı maddelerde ele alınan bey' bi'l-vefâ akdi 118. Maddede şu şekilde açıklanmıştır:

“*Bey' bi'l-vefâ: Bir kimse bir malî âhara, semeni reddettikte geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır ki, müşteri mebi' ile intifa' eylemesine nazaran bey'-i câiz hükmünde ve tarafeynin bunu feshe muktedir oldukları cihetle bey'-i fasit ve müşteri mebi' i ahara satamadığı cihetle rehin hükmündedir.*”¹⁶

Ayrıca 13/19. yüzyılın önemli hukukçularından olan Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895) bey' bi'l-vefa ve bey' bi'l-istiğlâl akitleri ile ilgili bir risale kaleme almış ve bu risalede dönemin ihtiyaçlarına binaen *kavl-i câmi'* görüşünden başkasının tercih edilmeye uygun olmadığını ifade etmiştir.¹⁷ Son olarak ise son dönem Osmanlı hukukçularından bir diğeri Mehmed Said Bey ilgili akitle alakalı Cevdet Paşa'nın risalesini de içeren bir risale kaleme almış ve akitle alakalı meseleleri kısa bir şekilde derlemiştir.¹⁸

Bu çalışmada, tarihsel arka planını ortaya koyduğumuz bey' bi'l-vefâ akdini konu alan *Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ* isimli risale çeşitli açılardan incelenecektir. İlk olarak müellifi Mehmed Said Bey'in kimliğinin tespiti için yapılan çalışmalardan bahsedilecek, daha sonra bu eser analiz edilecek ve nihayet eserin transkripsiyonu sunulacaktır.

12 Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ Ebüssuûd* (İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 178), 120a-104a.

13 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ Ali Efendi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 1/298-302.

14 Yelek, *İslam Hukukunda Vaadin Bağlayıcılığı ve İslam Finans Uygulamalarına Yansımaları*, 76.

15 Abdurrahim b. İsmail b. Mustafa el-Amasî Akifzâde, *Mecelletü'l-Mehâkim* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde, 274), 294b-295a.

16 Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelletü'l-ahkâm*, çev. Fehmî el-Hüseyni (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 1/111.

17 Ahmed Cevdet Paşa, “Risâletü'l-vefâ”, thk. Huzeyfe Çeker, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 263.

18 Mehmed Said, *Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 16.

1. Eserin Müellifi: Mehmed Said Bey

Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefa risalesinin müellifinin Mehmed Said Bey olduğunu risalenin kapak kısmında bulunan mühürden anlamaktayız. Eserde ve kütüphane kayıtlarında müellif ile ilgili çok az bilgi bulunması müellifin tespitini çok zor bir duruma getirmiştir. Çünkü Mehmed Said ismi Osmanlı'nın son dönemlerinde oldukça fazla kullanılan bir isim olmasının yanında risalede müellifi tanımlamak için sadece “*Muallimhâne-i Nüvvâb Mezunlarından Hâlid Efendi'nin Hafîdi*” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bahsi geçen Muallimhâne-i Nüvvâb okulunun 1855 yılında açıldığını göz önünde bulundurarak, mezuniyet nispetinin dedesine değil de, Mehmed Said Bey'e ait olduğunu söylemek mümkündür.

Mehmed Said Bey hakkında tahmin mesabesinde olan diğer bir bilgi de kendisinin Fetvâhâne'de çalışan veya Fetvâhâne'nin müracaat ettiği birisi olduğu yönündedir. Çünkü risaleyi yazma nedeni olarak ilgili meseleleri Fetvâhâne'ye arz etmek üzere yazdığını belirtmektedir.¹⁹ Dolayısıyla fihhi bir mesele ile ilgili araştırma yapmak üzere Fetvâhâne tarafından görevlendirilen bir memur veya müsevvid olma ihtimali düşünülebilir. Ayrıca araştırmanın yapıldığı tarihle alakalı tahmin yapmaya imkan sağlayan diğer bir bilgi ise risalenin ilk kısmında yer alan “*Mecelle heyeti reisi Cevdet Paşa merhûmun bey'-i vefâ hakkında...*” ifadesidir. Buradan eserin kaleme alındığı tarihin Cevdet Paşa'nın vefatından sonraki bir tarih olduğu anlaşılmaktadır.

Mehmed Said Bey'in mezun olduğu okul ve risalesini Fetvâhâne'ye hitaben yazması bilgilerini bir araya getirerek *Osmanlı İlmîyye Salnameleri*'nde tarama gerçekleştirildiği zaman karşımıza çıkan sekiz adet Mehmed Said'den birkaçının Fetvâhâne ile ilişkisi olduğu görülmektedir. Bunlardan bir tanesi Elbistan vilayeti doğumludur. Fetvâhâne memuru olarak görev alan Elbistanlı Mehmed Said Bey'in risalemizin müellifi olma ihtimali her ne kadar yüksek gözükse de Ulema Sicil Dosyalarında kendisine dair herhangi bir bilgiye rastlanmaması teyit edici bilgilere ulaşmamıza engel olmuş ve bu ihtimali düşürmüştür.²⁰ İkinci olarak Meşihat Dairesi kayıtlarında bulunan ve birinci sınıf fetvâ müsevvidi olarak görev yapan Mehmed Said Bey'in olma ihtimalidir. Ancak bu zatın müellifimiz olması için ayırt edici bilgiler bulunmayışından dolayı bu bilginin de doğrulanması mümkün olmamıştır.²¹ Üçüncü olarak ise İstanbul doğumlu Mehmed Şükrü Efendi'nin oğlu olan Mehmed Said Efendi dikkat çekmektedir. Kendisi 1311/1894 tarihinde İstanbul müftü müsevvidi olarak görev yapmıştır. Her ne kadar Fetvâhâne ile olan ilişkisi eserin müellifi olma ihtimalini yükseltse de gerek dedesini tespit edemememiz gerekse Ulema Sicil Dosyalarında bu başlıkta bir risale kaleme aldığıının belirtilmeyişi onu da risalenin müellifi olarak tayin etmemizi engellemiştir.²²

Ayrıca Osmanlı son dönem âlimlerini ve düşünürlerini konu alan bazı biyografik eserlerde de incelemelerde bulunulmuştur. İlk olarak Mehmed Süreyya tarafından kaleme alınan *Sicill-i*

19 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefa* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 1-2.

20 Meşihât Dairesi, *İlmîyye Salnamesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334), 726.

21 Meşihât Dairesi, *İlmîyye Salnamesi*, 143.

22 Meşihât Dairesi, *İlmîyye Salnamesi*, 694.

Osmani isimli esere, daha sonra Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin kaleme aldığı *Osmanlı Müellifleri* isimli eserin *Âlimler Bölümü*'ne ve son olarak da Sadık Albayrak'ın kaleminden çıkan *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli esere müracaat edilmiştir. Ancak bu biyografik eserlerde de "Mehmed Said" isminde birçok âlimle karşılaşılmasına rağmen bunlardan hiçbirisi *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* isiminde bir risale kaleme alan Mehmed Said hakkında bildiklerimizle uyuşmamaktadır.²³ Müellifin risalenin ilk sayfasında dedesinin ismini belirtmiş olması her ne kadar tarama yaptığımız alanı daraltmış olsa da, Mehmed Said Bey hakkında bilgi bulmamıza yardımcı olmamıştır. Çünkü bazı isimlerin diğerlerine kıyasla eserin müellifi olma ihtimali daha yüksek gözükse de Mehmed Said Bey'in belirttiği dedesinin ismine uygunluk göstermediği için isabetli olarak değerlendirilmemiştir.²⁴ Sonuç olarak risalenin müellifi eldeki verilerin yetersiz olması nedeniyle meçhul olarak kalmış ve şimdilik hakkında ileri sürülen tahminlerin ifadesi ile yetinilmiştir.

2. Eserin Değerlendirilmesi

Mehmed Said Bey'in kaleme aldığı Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ risalesi İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesinde 8946 numaralı bölümde bulunmaktadır. Kütüphaneden alınan bilgilere göre eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne Maarif Nezaretinden getirilmiştir. Tek nüsha halinde bulunan bu eser rika hattıyla yazılmış bir el yazması olarak kayıtlara geçmiştir. Bu bölümde, bahsedilen eserin telif sebebi, tertibi ve kaynakları açısından değerlendirmelerde bulunulacak ve son olarak da içeriğine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1. Telif sebebi ve Yazıldığı Bağlam

Mehmed Said Bey, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* risalesinin ilk bölümünde eseri kaleme alma gerekçelerinden bahsetmektedir. Bu gerekçeler arasında en temel olanı *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'de vefâen satış akdi ile ilgili zikredilen maddeler arasında bulunan çelişkili durumu ortadan kaldırmak olarak belirtilmiştir. Çünkü söz konusu maddelerden akit açık bir şekilde anlaşılmasında, bu da adliye memurlarının farklı ve hatalı sonuçlara varmasına neden olmaktadır. Ayrıca *Mecelle* üzerine yazılmış şerhlerde de konuya açıklık getirici ifadeler bulunmayıp meselenin yüzeysel olarak açıklanması müellifi konu ile ilgili bir risale kaleme almaya götüren sebepler arasında zikredilebilir.²⁵

Osmanlı'nın son döneminde bey' bi'l-vefâ akdi etrafında gerçekleşen tartışmalara göz atıldığı zaman iki risale dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Ahmed Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-vefâ ilâ ihvâni's-safâ* isimli eserdir.²⁶ Cevdet Paşa 1291/1874 yılında

23 Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmâni* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996); Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.).

24 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiyye Ricâlinin Terâcimi Ahvâli)* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996).

25 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 1-2.

26 Ahmed Cevdet Paşa, "Risâletü'l-vefâ".

Yanya'ya göreve gönderildiği zaman gayrimenkul satımında teslim şartıyla alakalı bir tartışma söz konusudur. Bu tartışmada Cevdet Paşa gayrimenkul satımında resmi senetlerin akit meclisinde tesliminin klasik anlamdaki teslimden daha güvenilir olduğunu ve bu doğrultuda bey' bi'l-istiğlâl akdinde de teslim gerçekleşmeden kiraya verme işlemi gerçekleşmesinin caiz olduğunu öne sürmektedir. Söz konusu tartışmayla alakalı görüşlerini belirtmek için bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâl akitlerini açıkladığı risalesini kaleme alır. Öncelikle bahsi geçen akitlerin meşruiyetini tartışır, daha sonra akitle ilgili belirtilen görüşlere değinir ve kendisi de *kavl-i câmi* ' olarak nitelendirilen görüşün dönemin ihtiyaçlarına en uygun görüş olduğunu ifade eder.²⁷ Bu risaleyi Mecelle Cemiyeti'ne verilmek üzere Defter-i Hâkânî Nâzırı Sadullah Efendi'ye gönderir. Sadullah Efendi risaleyi cemiyete teslim ettikten sonra Cevdet Paşa ile aralarında bir mektuplaşma gerçekleşir. Sadullah Efendi Cevdet Paşa'nın bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâl akitleri ile ilgili görüşlerinin heyet arasında büyük tartışmalara neden olduğunu ancak bir sonuca varılmadığını belirtir. Akdin rehin hükmünde olduğunu kabul edenler ilgili tartışmada teslim ve tesellümün fiilen olmasa da söz ile gerçekleşmesi gerektiğini iddia ederek Cevdet Paşa'nın görüşlerini kabul etmemektedirler. Ayrıca Hilmi Efendi (ö. 1305/1888) ve fetva emîni arasındaki ihtilaf ortadan kaldırılsa bir sorun kalmayacağını ifade eder.²⁸ Bunun üzerine Cevdet Paşa Hilmi Efendi'ye bir mektup yazarak bu konu ile ilgili kanaatlerinin günden güne daha da kuvvetlendiğini, hatta Yanya halkının bu akitleri çok fazla kullandığına işaret ederek, halkın maslahatı ve onlara kolaylık sağlamak amacıyla *kavl-i câmi* ' hükümlerinin benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁹ Sonuç olarak Cevdet Paşa'nın görüşü Fetvâhâne tarafından uygun görülmez ve söz konusu akit rehin olarak kabul edilmeye devam eder.³⁰

Cevdet Paşa'nın eserinden sonra kaleme alınan Mehmed Said Bey'in *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* isimli risalesi de devam ettiği anlaşılan bu tartışmaya önemli katkılar sunmuştur. Mehmed Said Bey risalenin ilk kısmında Fetvâhâne'nin talebi üzerine böyle bir risale kaleme aldığını belirtmiştir. Bu talep bey' bi'l-vefa akdinin tartışma konusu olarak hala devam ettiğini, resmi kurumlar nezdinde bir neticeye kavuşturulamadığını veya rehin hükmünün tatmin etmemesine karşılık bir araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca dönemin adliye memurları, dava vekilleri ve mektep talebelerinin bu konu ile ilgili hataya düşmelerini ve meseleleri döneme uygun bir şekilde anlamakta güçlük çekmelerini bertaraf etmek adına böyle bir çalışma gerekli görülmüştür. Bu durum Cevdet Paşa dönemindeki tartışmaların devam ettiğini ve meselelerin netleşmediğine işaret etmektedir. Mehmed Said Bey de *Mecelle* maddeleri çerçevesinde bir açıklama yapmayı tercih ederek bahsedilen hukuk personelinin işini kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Çünkü onların fıkıh kitaplarından çıkarım yapma yeteneğine

27 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 14.

28 Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası sf. 269. Ahmed Cevdet Paşa, "Vakanüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı", *Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası* (İstanbul: y.y., 1956), 47/269.

29 Ahmed Cevdet Paşa, "Vakanüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı", 47/267-268.

30 Süleyman Kaya, "Ahmed Cevdet Paşa'nın *Risâletü'l-Vefâ* İsimli Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 268.

sahip olamamaları onları akdi yanlış bir şekilde anlamaya sevk etmektedir. Bu yüzden müellif böyle bir risale kaleme alarak ilgili akitle alakalı bilinmesi gerekenleri derleyip Fetvâhâne'nin incelemesine sunmuştur. Said Bey, risalenin mütalaasının uzun sürmemesi için hacmini çok fazla genişletmeden, kısa bir şekilde yazacağını belirtir. Bu sayede Fetvâhâne'nin de kısa bir süre içerisinde değerlendirmede bulunabileceğini ifade etmiştir.³¹

2.2. Eserin Tertibi

Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ risalesi her ne kadar müellif tarafından bölümlere ayrılmamış olsa da eserde bahsedilen konular göz önünde bulundurularak eserin bir mukaddime ve üç bölüm olmak üzere dört kısımdan meydana geldiğini söylemek mümkündür. İlk olarak, mukaddime kısmında müellif eserin kaleme alınış sebebini zikrederek esere dair genel bilgilendirmede bulunur. Ayrıca risalenin *Mecelle*'deki bey' bi'l-vefâ ile alakalı üç madde etrafında kaleme alınacağını ve bu maddelerin bahis konusu akdi anlamakta çıkardığı zorlukları ifade ederek bu akdin gerektiği şekilde anlaşılmasını sağlayacağını ifade etmektedir.³² Birinci bölümde ise, bey' bi'l-vefâ akdinin hükmüne dair Hanefî fıkıh literatüründe fakihler tarafından iddia edilmiş görüşleri maddeler halinde sahipleriyle beraber zikretmeye başlar. Bununla beraber her bir görüşün sahibini ve hangi kaynaktan geçtiğine dair açıklamalar yapmayı da ihmal etmez. Ayrıca görüşlerin kaynağını aktarırken, aldığı metnin Arapçasını muhtasar bir şekilde nakletmektedir.³³

Akde dair değerlendirmeleri veciz bir şekilde anlatan müellif, ikinci bölümde *Mecelle*'de tercih edilen görüşün zikredilenler arasında hangisine karşılık geldiğini tespit etmeye çalışır. Konu ile alakalı genel bilgilendirmenin ardından fıkıh kitaplarından hareketle akit hakkında ileri sürülen görüşler ve *Mecelle*'de tercih edilen görüşler arasında bir kıyaslama yaparak bunlardan hangisinin zamanın ihtiyacına karşılık geldiğini tespit etmeye çalışmaktadır. Bu kıyas sonucu *kavl-i câmi'* olarak isimlendirilen görüşün en uygun olduğunu ifade edilerek, Şeyhülislâm Burhâneddin ve İbn Melek³⁴ (ö. 821/ 1418) gibi bazı fakihlerin de bu görüşü tercih ettikleri ifade edilmiştir. Müellif, bu bölümü bitirmeden önce, insanların ihtiyacı olduğu üzere bu akdin hükmünün rehin olarak belirtilemeyeceğini ifade ederek *kavl-i câmi'* in asra en uygun görüş olduğunu savunur. Çünkü *kavl-i câmi'*e göre bey' bi'l-vefâ akdini işletmek daha kolay ve insanların ihtiyaçlarına daha uygundur. Ayrıca son olarak kısa bir şekilde bey' bi'l-vefâ akdiyle büyük benzerlikler ve ortaklıklar içeren bey' bi'l-istiğlâl akdinden bahseder. Bu akit ile amel edebilmek için bey' bi'l-vefâ akdinde *kavl-i câmi'* görüşün tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Said Bey eserin üçüncü bölümünde ise, bey' bi'l-vefâ akdiyle alakalı sunduğu değerlendirmelerinin arkasına aynı konu üzerine yakın dönemde kaleme alınmış başka bir risale olan Ahmed Cevdet Paşa'nın *Risâletü'l-vefâ ilâ ihvâni's-safâ* isimli eserini aynen

31 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 2-3.

32 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 1-2.

33 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 3-9.

34 İbn Melek İlmîyye sınıfına mensup bir ailede dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini babasından almıştır. Fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve lügat alanında önemli eserler ortaya koyan önemli bir Hanefî fakihidir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Bakır, "İbn Melek", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20:175-176.

naklederek, Osmanlı Türkçesine tercüme eder.³⁵ Çünkü Cevdet Paşa'da akdin hukuki niteliği hakkında Said Bey ile aynı görüştedir. Dolayısıyla onun eserini eklemesi kendi görüşünü kuvvetlendirmesine yardımcı olmaktadır.

2.3. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ risalesinde birçok klasik kaynağa referansta bulunulmuştur. Kullanılan bu kaynaklar eserin taşıdığı ilmi değeri tespit etme noktasında önem arz etmektedir. İlmî bir üslup ile kaleme alınan eser referansta bulunulan kaynaklarla desteklenmediği müddetçe kanıtlanabilirlik açısından şüpheler barındıracağı için müellif kullandığı kaynaklara önem göstermiş ve bu kaynakların isimlerini her nakil akabinde zikretmiştir. Ayrıca tek bir kaynaktan alıntı yapmak yerine savunduğu görüşü çeşitli fakihlerin görüşlerine başvurarak kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Böylelikle eser yazılış amacına daha iyi hizmet etmiş olacaktır. Şimdi bu bilgiler ışığında eserde kullanılan kaynakları ve hangi bağlamda kullanıldıklarını kısa bir şekilde izah edelim.³⁶

Mehmed Said Bey, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik* isimli fûrû fıkıh kitabına İbn Nüceym tarafından yazılan *el-Bahrü'r-râik* isimli şerhe sıklıkla başvurmakta ve zikrettiği hükümlerin çoğunu bu eserden naklederek aktarmaktadır. Görüşlerin sahiplerinin kendi kitapları mevcut olsa dahi, müellif *el-Bahrü'r-râik*'ten aktarmayı tercih etmiştir. Çünkü İbn Nüceym bey' bi'l-vefâ ile ilgili hükümleri düzenli bir şekilde sıralayarak, her birine terettüp eden ahkâmı açıklamıştır.³⁷ Bu şekilde fakihlerin belirtmiş olduğu bütün görüşleri kısa bir şekilde beyan etmiştir. Bu yüzden Said Bey de görüşleri teker teker açıklayarak, metinde geçen Arapça ibareleri birebir nakletmiş ve görüşlerin aslını zikretmiştir.

Müellifin başvurduğu diğer önemli bir eser Hâfızüddîn el-Bezzâzî'nin *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* isimli kitabıdır. Bu eserde bey' bi'l-vefâ akdinin detaylı bir şekilde incelenmiş olması, başvuru olan önemli kaynaklardan bir tanesi olmasına sebep olmuştur. Müellif, akde dair aktardığı dokuz görüşün ilk sekizini *el-Bahrü'r-râik*'ten naklettiğini ifade ederken, sonuncu görüşten sonra *el-Bezzâziyye*'yi referans göstermektedir. İbn Nüceym'in sekiz görüşü *el-Bezzâziyye*'den aldığını ifade ettiğini göz önünde bulunduracak olursak aslında bu görüşlerin hepsinin *el-Bezzâziyye*'ye dayandığını söylemek mümkündür.³⁸ Ancak müellifin *el-Bahrü'r-râik*'ten alıntı yapıyor olması dikkat çekici bir noktadır. Zira *Bahr*'de meselenin veciz ve özet bir şekilde zikredilmiş olması onun böyle bir tercihte bulunmasına sebep olmuş olsa gerektir.

Müellifin diğer önemli bir kaynağı Mecdüddîn el-Üsrüşenî'nin (ö. 637/1235) *el-Fusûl* ve Zeynüddîn el-Merğînânî'nin (ö. 670/1271) *Fusûlü'l-ihkam* eserlerinin Şeyh Bedreddin Simavî tarafından bir araya getirilmesiyle oluşan *Câmiu'l-fusûleyn* isimli eserdir. Bey' bi'l-

35 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946), 13-14.

36 Kullanılan kaynakların sıralanışı yazılış tarihlerine göre değil, risalede başvurulma sıklığı göz önünde bulundurularak sıralanmıştır.

37 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6/8.

38 el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, 1/334.

vefâ akdi bu eserde de önemli bir yer bulmuş ve bu akit ile alakalı daha detaylı tartışmalara yer verilmiştir. Dolayısıyla müellif özellikle de müşterinin vefâen satılan maldan yararlanıp yararlanamayacağına dair tartışmaları incelerken bu esere referansta bulunmuştur. Burada Şeyhülislam Burhâneddin'in müşterinin malın getirisinden bir şeyi helak ettiği zaman tazmin etmesine gerek olmadığı şeklindeki görüşünü aktarmaktadır.³⁹

Zeynüddin Abdürrahîm b. Ebû Bekir el-Merginânî el-Îmâdî (ö. 620/1217) tarafından kaleme alınan *Fusûlü'l-Îmâdi* Hanefî fûrû fikhına dair telif edilmiş bir eser olup müellifin referanslarından bir diğeridir.⁴⁰ Kırk fasıldan oluşan ve sadece muâmelâta dair meseleleri barındıran bu kitabın on altıncı bölümünde bey' bi'l-vefâ akdinden bahsedilmektedir. Bey' bi'l-vefâ akdinin detaylı hükümlerine yer veren bu esere akit esnasında zikredilen şart ve müşterinin maldan istifade etmesinin cevazı konusunda referansta bulunulmuştur.⁴¹

Muhammed Emîn İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtar* isimli, Alâeddin el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürri'l-muhtâr*'ına yazdığı haşiyesi de istifade edilen kaynaklardan olmuştur. Hanefî mezhebinin önemli eserlerinden olan bu kitap, bey' bi'l-vefâ akdine oldukça fazla yer ayırmış ve bütün görüşleri detaylı bir şekilde incelemiştir.⁴²

Mehmed Said Bey *Mecelle*'nin tercih ettiği görüş ve kendisinin de uygun gördüğü görüşü desteklemek adına Şürûnbülâli'nin (ö. 1069/1659), Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğurerü'l-ahkâm* isimli eserine yazdığı *Tezribü'l-büyû'* isimli haşiyeye atıfta bulunmuştur.⁴³

Muhammed b. Ahmed et-Tevkî'i er-Rumî⁴⁴ (ö. 1031/1621) tarafından telif edilen *Rumûzu nuri'l-'ayn fi islâhi Câmî'i'l-fusûleyn* isimli eser, *Câmî'u'l-fusûleyn*'deki kısaltmaları açıklamak üzere kaleme alınmıştır. Mehmed Said Bey, *Câmî'u'l-fusûleyn*'den aktardığı bir rivayette ismi “şbh” şeklinde zikredilen fakihî bulmak için başvurmuştur. Sonuç olarak “şbh” rumuzuyla ifade edilen kişinin Şeyh Burhâneddin olduğunu tespit eder.⁴⁵

Müellif son olarak risalenin önemli bir bölümünü oluşturan ve risaleye ek olarak ilave edilen, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Risâletü'l-vefâ ilâ ihvâni's-safâ* isimli risalesinin metnini vererek, aynen tercüme etmiştir. Bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâl akitlerine dair kendi değerlendirmelerini sunan Cevdet Paşa, *kavl-i câmî*'in dönemin şartlarına en uygun görüş olduğunu belirtir.⁴⁶

39 Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, 2/171.

40 Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdad: Mektebetü'l-müsennâ, 1941), 2/1270; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn* (İstanbul: Maarif Vekaleti Matbaası, 1951), 1/235.

41 Abdürrahim b. Ebî Bekr b. Ali el-Merginânî, *Fusûlü'l-ahkâm li usûli'l-ahkâm/ Fusûlü'l-'imâdiyye* (y.y., t.y.), 92a.

42 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, 5/277.

43 Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğurerü'l-ahkâm* (y.y.: Dâru İhyâi Kütübü'l-arabiyye, t.y.), 2/207.

44 17.yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden olan ve asıl ismi Nişancızâde Muhyiddin Mehmed olarak bilinen müellif kendisini eserde et-Tevkî'i er-Rûmî olarak tanıtmaktadır. Bu eserin yanında bir de Mirâtü'l-kâinât adında bir tarih kitabı bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Tahsin Özcan, “Nişancızâde Muhyiddin Mehmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 30:161.

45 Mehmed et-Tevkî'i er-Rûmî Nişancızâde Muhyiddin, *Rümûzü nuri'l-'ayn fi islâhi câmiu'l-fusûleyn* (King Saud University Library, 3943), 1a.

46 Ahmed Cevdet Paşa, “Risâletü'l-vefâ”, 259.

Kullanılan kaynaklara bakıldığında hepsinin Hanefi mezhebi fûrû eserlerinden olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim meselenin fer'î bir mesele olduğu göz önünde bulundurulacak olursa bu durumun doğal olduğu söylenebilir. Özellikle 9/15. yüzyılda kaleme alınan ve ilgili akdi detaylı bir şekilde inceleyen Şeyh Bedreddin ve Bezzâzî'nin eserleriyle beraber *kavl-i câmi'* görüş açısından önemli bir kaynak olan İbn Nüceym'in eserine sıklıkla müracaat edilmiştir. Ayrıca sadece Hanefi mezhebine ait eserlerden istifade edilmesi, devletin benimsediği resmi mezhep anlayışına uygunluk göstermekle beraber bey' bi'l-vefâ akdinin diğer mezhepler içerisinde çok fazla tartışılmamış bir mesele olmasından da kaynaklanmaktadır. Nitekim akdin Hanefi mezhebinin uygulandığı bölgede meydana çıkıp bu çevrelerde yaygınlaşması ve Hanefi fakihlerin bazılarının buna cevaz vermesi bu akdin fıkıh eserlerinde yer almasına neden olmuştur.

2.4. Eserin Genel Değerlendirmesi

Mehmed Said Bey kaleme aldığı risalesinde bey' bi'l-vefâ akdine dair Hanefi fakihler tarafından ortaya koyulmuş dokuz görüşten bahseder. Bu dokuz görüşü *el-Bahru'r-râik* ve *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* isimli eserlerden aktardığı daha önce belirtilmişti.⁴⁷ Şimdi bu dokuz görüşü kısaca zikredelim:

İlk olarak, müellifin "sâhibu'l-manzûme" olarak belirttiği Ebû Hafs en-Nesefî'nin görüşü zikredilmektedir. Bu görüşe göre, akit hakiki anlamda bir rehin akdi olup, akdin sonucunda doğan bütün hükümler rehin akdindekiyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca kaynaklarda görüldüğü üzere Nesefî'ye başka bir görüş de isnat edilmektedir.⁴⁸

İkinci olarak dönemin fakihlerinin ittifakıyla örfe binaen bu akdin sahih olabileceği ifade edilmektedir. Bu görüş Hanefi fakihlerinden Zeylai'nin de tercih ettiği görüş olarak ifade edilmektedir. Ayrıca içerik açısından *kavl-i câmi'* ile büyük oranda benzerlik gösteren bu görüş Nesefî'ye dayandırılan ikinci görüş olarak da düşünülebilir. Zira o, akdin caiz ve sahih olmasını örfe dayandırarak kabul edip bazı hükümlerinin müfîd olabileceğini ifade etmiştir.

Üçüncü olarak ise, Kâdihân'ın tercih ettiği görüşü zikretmektedir. Ona göre bu akdin rehin olması mümkün değildir. Ancak akitte zikredilen şartın akit esnasında şart koşulması yerine daha sonra şart koşulup, insanların maslahatına ve faizden korumaya binaen bağlayıcı olmasının caiz olacağını ifade etmektedir.

Dördüncü görüşün, *el-'Udde* isimli fıkıh eserinde geçtiği zikredilir. Ayrıca Zahîrüddîn'in (ö. 619/1222)⁴⁹ de o görüşü tercih ettiği belirtilmektedir. Bu görüşe göre, bey' bi'l-vefâ akdinin

47 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6/8.

48 Müellif, Nesefî'nin diğer görüşüne ilerleyen paragraflarda atıfta bulunur ve bey' bi'l-vefâ akdinde müşterinin maldan faydalanabilmesinin caiz olduğunu belirttiği kısımda iddiayı desteklemek üzere diğer görüşü de zikreder. O görüşe göre akit caiz ve bazı hükümleri ise işletilebilir olmaktadır. Bu işletilebilecek hüküm ise müşterinin vefâen satın aldığı maldan istifade edebilmesinden ibarettir. Nesefî, *el-Fetâva'n-Nesefiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2345), 117a-118a.

49 Zahîrüddîn olarak zikredilen fakih, Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü İbn Âbidîn yukarıda zikredilen görüşü *ez-Zahîriyye*'den nakille aktarmaktadır. Zahîrüddîn'in ise Nevâzil ve vâkıata dair fetvaların toplandığı *el-Fetâva'z-Zahîriyye* ve *Sadrüşşehîd*'in *el-Câmi'u's-sağîr* şerhinin üzerine yazdığı *el-Fevâidü'z-Zahîriyye* isminde iki eseri bulunmaktadır. Bk. Zeynüddîn Ebu'l-adl Kâsım İbn Kutluboga, *Tâcü'l-Terâcim* (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1992), 232-233.

rehin akdi olmadığı kesin surette belirtilmiştir. Ayrıca akde sonradan ilhak edilen şartın da onu fasit kıldığı belirterek Kâdihân'ın görüşü reddedilmiştir. İlk olarak şart koşup daha sonra akit kurulursa o zaman akit sahih, şart ise lağv olarak değerlendirilir.

Beşinci görüş olarak Harezmi bölgesi fakihlerinin tercih ettiği görüş belirtilmektedir. Bu görüşe göre; satış akdi herhangi bir şart olmaksızın mutlak olarak kurulur ve müşteri, satıcıdan semen geri geldiğinde akdi feshetmek üzere başka bir vekil tayin eder.

Altıncı görüş ise, İmam Zâhid'in görüşü olarak belirtilir ve buna göre; şart zikredilmeden akit kurulursa müşteri hakkında sahih, satıcı hakkında rehin olur. Dolayısıyla bey' bi'l-vefâ akdi satış akdi ve rehin akdinden mürekkep olup, zürafaya benzetilmiştir. Çünkü zürafa şekilsel özellikler bakımından deve, inek ve kaplanın özelliklerini barındıran bir hayvandır.⁵⁰

Yedinci görüş, *el-Hidâye* sahibi ve evladının tercih ettiği görüştür. Bey' bi'l-vefâ fasit akit hükmündedir ve müşterinin malı başkasına satmaya yetkisinin olmadığı belirtilmiştir.

Sekizinci görüş, *kavl-i câmi'* olarak isimlendirilen, müellifin en fazla üzerinde durduğu ve *Mecelle*'de de tercih edildiğini iddia ettiği görüştür. Buna göre; bey' bi'l-vefâ akdi mürekkep bir akit olmakla beraber tarafların akdi fesih yetkilerinden dolayı fasit, müşterinin malı kullanması açısından sahih ve müşterinin malı başkasına rehin verememesi açısından ise rehindir.

Son görüş, *el-Hidâye* sahibi ve evladının fetvâlarının istikrar ettiği⁵¹ görüştür. Vefâ ile satılmış malın getirisinde mülkiyet müşteriye sabit olmuştur. Eğer telef ederse tazmin etmesi gerekmemektedir.⁵²

Aktarılan görüşler detaylı bir şekilde incelendiği zaman, her birinin diğerinden çok farklı manalara sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı farklılıklar olmakla beraber bey' bi'l-vefâ akdi sonuç olarak; birinci görüşte rehin, iki, altı ve sekizinci görüşlerde mürekkep akit, yedinci görüşte fasit akit ve diğer görüşlerde ise sahih akit olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar akdin inşasında veya şartın zikrinde birtakım farklılıklar olsa bile, sonuç olarak görüşleri bu dört başlık altında toplamak mümkündür. Müellif alıntıları, bir değişikliğe gitmeksizin kaynaktaki şekliyle aktarmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla bu dokuz görüşü ayrı ayrı ifade etmek durumunda kalmıştır. Ancak bu dokuz görüşten bazılarının alıntı yapılan kaynaklardaki gibi detaylı ve anlaşılır bir şekilde aktarıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü bazıları hakkında çok kısa bilgiler verilerek geçilmiş ve her birinin sonucunda ortaya çıkan hükümler belirtmeksizin sadece akdin hükmü zikredilmiştir. Kanaatimizce müellif burada görüşleri detaylı bir şekilde anlatmaktan çok, akit hakkında ifade edilen görüşlerin çokluğuna işaret ederek yüzeysel bir şekilde değinmek istemiştir. Böylece eserin ilk kısmında ilgili akit hususundaki tartışmaların karışık olduğuna işaret etmiş ve asıl açıklamasını ikinci kısma bırakmıştır.

50 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6/9.

51 Yedinci ve dokuzuncu olarak zikredilen ve *Hidâye* sahibi ile çocuklarına nispet edilen görüşlerde bir çelişki gözlemlenmektedir. Bir tarafta akit caiz olmadığı şeklinde değerlendirilirken, diğer tarafta müşterinin maldan istifade etmesinin caiz olduğu ifade edilmiştir. Merğînâni'nin "el-bey'u'l-câizu'l-mu'tâd" ifadesi şârihleri tarafından bey' bi'l-vefâ olarak değerlendirilmiş ve Merğînâni'nin de bu akde sahih akit hükmünü verdiği belirtilmiştir. Bk. el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11/45.

52 Mehmed Said, *Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazid Devlet Kütüphanesi, 8946), 3-9.

Mehmed Said Bey zikrettiği bu görüşler içerisinde *Mecelle*'nin yüz on sekizinci maddesinde tercih edilen görüşün, sekizinci sırada ifade edilen mürekkep akde karşılık geldiğini beyan etmektedir. O halde müşteri vefâen satın aldığı malı kullanabilecek ve o maldan elde edilecek olan menfaatten istifade edebilecektir. Ayrıca yukarıda zikredilen dokuz ve altıncı görüşlerden de anlaşıldığı üzere müşterinin bu kullanımı helaldir. Nitekim *el-Hidâye* sahibi ve İmam Zâhid tarafından da bu şekilde belirtilmiştir. Nesefî, Zeylaî ve Şeyh Burhaneddin gibi fakihler de müşterinin vefâen satın aldığı malın kullanımının caiz olduğunu ve telef olması durumunda tazmin edilmesi gerekmediğine dair açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵³ Kanaatimizce müşterinin vefâen satın aldığı malı kullanması ve onun getirisinden faydalanması en büyük tartışma alanı olduğu için bu görüşü destekleyen fakihlerden alıntılar yapma ihtiyacı hissedilmiştir. Ayrıca *kavl-i câmi* 'e göre müşterinin maldan istifade etmesi caiz olduğundan bu görüşü destekler nitelikte açıklamalar eklenmiştir. Ancak bu alıntılar neticesinde müellif, bey' bi'l-vefâyı sahih akit olarak değerlendirenler ile mürekkep akit olarak değerlendirenlerin görüşlerini birleştirmektedir. Zira altı ve dokuzuncu görüşlerde müşterinin maldan istifade etmesinin önünde bir engel olmamasının sebebi, akdın tamamıyla sahih bir şekilde kurulmuş ve bunun üzerine bina edilecek hükümlerin sahih olarak değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu açıklamalar neticesinde görüldüğü üzere *Mecelle*'nin yüz on sekizinci maddesinde ifade edilen *kavl-i câmi* 'in kuvvetli bir dayanağa sahip olduğu ifade edilmekte ve bu görüşün fıkha uygun, amel noktasında bir mahzuru olmayan bir hüküm olduğu belirtilmektedir. Hatta müellif, bu görüşün aksine *Mecelle* şerhlerinde zikredilen bey' bi'l-vefânın rehin akdi hükümlerine sahip olduğuna dair ifadelerin *kavl-i câmi* 'e muhalif olduğunu ve isabetli olmadığını iddia etmektedir. Mehmed Said Bey, burada isim vermeden genel olarak *Mecelle* şârihlerini hedef almakta ve anlaşıldığı üzere tercih ettiği görüş ile *Mecelle*'nin 3. maddesi arasındaki çelişkiye vurgu yapmaktadır. Nitekim bu maddede bey' bi'l-vefâ "*Ukûd'da i'tibâr makâsıd ve me'âniyedir, elfâz ve mebâniye değildir*" kaidesine örnek olarak gösterilmiş ve bu akdın netice olarak rehin akdi hükümlerine sahip olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴ Bu örneğin yanlış olduğunu söyleyen Mehmed Said Bey, bu yanlışlığın 118. maddeye bir zarar vermeyeceğini de ifade etmektedir. Müellifin işaret ettiği gibi, *Mecelle*'nin üçüncü maddesinde bu kaideyi açıklamak üzere bey' bi'l-vefâ akdinin örnek gösterilmesi ve ilerleyen maddelerde akdın hükmünün farklı olduğunun ifade edilmesi çelişkili bir durum arz etmektedir. Her ne kadar amaç kaidenin anlaşılması için örnek vermek olsa da, tartışmalı bir akdi örnek göstermek isabetli bir misal olarak değerlendirilemez. Şârihler tarafından da durumu açıklayacak bir şerh düşülmemesi bir eksiklik olarak değerlendirilmekte, belki de akit hakkındaki kafa karışıklığının bir yansıması olarak görülmektedir.

Müellifin risalenin ilk kısmında vurguladığı diğer bir çelişkili durum ise, *Mecelle*'nin müşterinin maldan faydalanmasının şarta bağlı olduğu ifade edilen üç yüz doksan sekizinci

53 Zeylaî, *Tebyinü 'l-hakâik şerhu Kenzi 'd-dekâik*, 5/183; Mehmed Said, *Ahkâmu 'l-bey' bi 'l-vefâ* (Beyazid Devlet Kütüphanesi, 8946), 10-11.

54 Ali Haydar Efendi, *Dürerü 'l-hükkâm şerhu Mecelleti 'l-ahkâm*, 1/21.

maddesidir. Bu maddenin mefhûm-ı muhalifinden şart zikredilmediği zaman müşterinin maldan istifade etmesinin caiz olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu durum ise yüz on sekizinci maddede zikredilen görüşe aykırılık göstermektedir. Said Bey bu çelişkili durumu maddelerin anlaşılması için açıklayıcı bazı ifadeler ekleyerek ortadan kaldırmaktadır.⁵⁵ Ona göre, üç yüz doksan sekizinci maddede asıl olan müşterinin vefâen satın aldığı maldan yararlanabilmesidir. Ancak satıcı tarafından müşterinin kullanmaması için bir şart ileri sürülmüş ise o şarta riayet etmek gerektiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu maddede zikredilen şart, satıcı tarafından aksi yönde ileri sürülmüş bir şart olduğu takdirde geçerlidir. Eğer böyle bir şart zikredilmeksizin akit kurulmuşsa, zaten müşteri maldan istediği gibi istifade edebilecektir.⁵⁶

Müellif açıklamalarını bitirmeden önce, dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına en uygun olacak görüşün *kavl-i câmi* ' olduğunu ve onu tercih etmenin ticari hareketlenme açısından birçok kolaylık getireceğini ifade etmektedir. Bu akdin ortaya çıktığı ilk zamandaki gibi o dönemde de insanlar birbirine borç vermekten uzak durmaktadır. Bu durumu engelleyecek olan bey' bi'l-vefâ akdi, borç veren kişiye bir menfaat sağlamasıyla insanları borç vermeye daha kolay ikna edecektir. Bu özelliğiyle rehin akdinden farklı bir konuma sahiptir. Nitekim bey' bi'l-vefâ akdinin ortaya çıkış nedeni ise zaten böyle açıklanmaktadır. Eğer bey' bi'l-vefâ akdinin rehin hükmünde olduğu iddia edilirse, o zaman müşteri maldan istifade edemeyecek ve bu akdin ortaya koymaya çalıştığı amaç elde edilmeyecektir. Dolayısıyla rehin akdiyle bey' bi'l-vefâ akdi arasında hiçbir fark kalmamış olacaktır. Ayrıca Mehmed Said Bey, tercih edilen *kavl-i câmi* 'i desteklemek adına İbn Nüceym'in "bey' bi'l-vefâ akdine dair fetva verilirken, *kavl-i câmi* 'den başka bir görüş ile fetva verilmez"⁵⁷ şeklindeki ifadesini de aktararak, görüşünü kuvvetlendirir.

Mehmed Said Bey, risalenin son kısmına Ahmed Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı *Risâletü'l-vefâ* isimli eserini ek olarak koymuştur. Bu risalenin eklenmesinin sebebi belirtilmemiştir. Ancak kanaatimizce bunun nedeni Cevdet Paşa'nın Mecelle heyeti reisi olarak tercih ettiği görüşün *kavl-i câmi* ' olduğunu belirtmesidir. Nitekim bu risale Mehmed Said Bey'in argümanlarını destekleyecek niteliktedir. Said Bey, Cevdet Paşa'nın risalesini aktarmadan önce "...risâle-i mezkûrada bey'-i vefâ hakkında tahkikat-ı lâzime dahi mevcûd bulunmuş olmağla aynen nakl ve tercüme olundu" demiş olmasına rağmen, risale üzerine herhangi bir değerlendirmede bulunmamış, sadece nakletmekle yetinmiştir.

Son olarak eserin yazıldığı dönem, devletin iktisadi ve siyasi birtakım sorunlarla karşı karşıya olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla bu sıkıntılı durumlarda Müslümanların, hukukun çizdiği sınırları aşmaksızın işlerini kolaylaştırmak gerektiği düşüncesi yaygındır. Özellikle

55 *Mecelle* metninden aktarılan yerler parantez içerisinde gösterilmiş, paranteze alınmayan kısımlar ise müellifin eklemesidir. 398. Madde: Vefâen (mebi'in) kâffe-i inzâli ve (menâfi'inden) intifâ' eylemek müşteriye âid ve helâl olub fakat menâfi'î mezkûranın cümlesinden müşteri intifâ' eylememek üzere bâyi' ile müşteri beyninde bir mukâvele olsa da (bir miktârı müşteriye) ve diğeri bâyi'e (âid olması şart konmuş ol şarta riayet olunur.) Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıd Devlet Kütüphanesi, 8946), 13.

56 Mehmed Said, *Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ* (Beyazıd Devlet Kütüphanesi, 8946), 12.

57 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6/9.

iktisadi işlemlerde halkın maslahatına uygun olan hükmün tercih edilmesi için hukukçular, siyasiler ve aydınlar tarafından yaygın bir şekilde ifade edilen bir söylem bulunmaktadır.⁵⁸ Mehmed Said Bey ve bey' bi'l-vefâ akdini caiz gören diğer hukukçular da bu akdi maslahat deliline dayandırarak insanların ihtiyaçlarını daha kolay ve rahat karşılamaları amacıyla amel edilebilecek bir hüküm ortaya koymaya çalışır. Ancak bu akit için söylenenler dönemin yaygın söyleminden farklılaşmaktadır. Çünkü mezhep içerisinde kimse tarafından caiz olarak kabul edilmemiş ama maslahat deliline binaen bu dönemin ihtiyacından dolayı caiz olması gerektiği düşünülen diğer işlemler, dönemin hukukçularının ilk defa ortaya koyduğu görüşlerdir. Ancak bey' bi'l-vefâ akdi fıkıh tarihi boyunca Hanefî fakihlerin bir kısmı tarafından istihsan deliline dayandırılarak caiz veya mürekkep akit olarak değerlendirilmiş, amel edilmesine olanak sağlanmıştır. Dolayısıyla bu akit hakkında tercih edilen *kavl-i câmi* 'in fıkıh geleneğinde dayandığı bir temel olduğundan dolayı, modern söylemin etkisinde kalarak tercih edilen diğer görüşler gibi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

58 Osmanlı'nın son dönemlerinde birçok hukukçu maslahat kavramına daha geniş bir sınır çizerek, normalde fıkıhın cevaz vermesi düşünülemeyecek şeyleri tecviz etmeye girişmişlerdir. Bu konu ile ilgili değerlendirmeler için bk. Küçüksucu, *Mehmed Said Bey'in Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ İsimli Risalesi Çerçevesinde Son Dönem Osmanlısında Hukuki Tartışmalar*, 47-67.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 مجلد اعظام عدله ده بیج بالفوا عقدہ مذکور اولانہ بعضہ فادانک اورتقیمی مشر بولیبی نبی
 شروع موهوره ده کور بیلانہ مراعتایه بیج مذکور عقدہ یا مفیدی ایضاهه قائل دکلہ
 زیر مجلد مذکورہ نیک ایشیمی ماده سنہ « عفو دره اعتبار مقاصد و معافی در الطاف
 و صیالیه دکلہ بانی علی ذلک بیج بالفواره ههلمی جریانه ایدر » بلمند که شوعبانه یا
 کونر مجلد مذکورہ بیج بالفوانک هه مقامده ههلمی جریانه ایلدیر قائل اولیبی طه ایدر
 ولذا ایوز اولدیرنمی ماده ده « بیج بالفوا یکسه یا یا آفده نمی در ایزکده لیدر در ملک
 اوزره ترقد غدرسه صاعقد که متدی بیج ایلد انتفاع ایتمه نظر ایج جاز حکمده در طرفه
 بوی فکده عقد اولدیری جهنله بیج فایکده و متدی بیجی آفده صاعده بیجی جهنله هه
 حکمده در « دیلوی متدی بیج ایلد صوره انتفاعی تفریح التزمه و بلایه ایوز طفاه

Bayazid Devlet Kütüphanesi, 8946, 1, Metnin ilk sayfası.

B. Transkripsiyon (Metin)

Ahkâmu'l-bey' bi'l-vefâ

Mecelle hey'eti reîsi Cevdet Paşa merhûmun bey'-i vefâ hakkındaki risâle-i 'arabiyyesi dahi 'aynen derc ve tezyîl ve terceme edilmiştir.

Eser:

Mu'allimhâne-i Nüvvâb Me'zunlarından
Hâlid Efendi Hafîdi
Mehmed Saîd

[1]

Bismillâhirrahmânirrahîm

*Mecelle-i Ahkâm-ı 'Adliyye'*de bey' bi'l-vefâ hakkında mezkûr olan bazı ifâdâtın emr-i tefehhümü mute'assir bulunduğu gibi şurûh-ı mevcûdede görülen sarâhat ise bey'-i mezkûr hakkındaki maksadı îzâha kâfil değildir. Zîra *Mecelle-i mezkûranın* üçüncü maddesinde “‘Ukûdda i'tibâr makâsîd ve me'âniyyedir, elfâz ve mebâniyye değildir, binâen 'alâ zâlik bey' bi'l-vefâda rehin hükmü cereyân eder.” denilmiştir ki, şu ibâreyi görenler *Mecelle-i mezkûra* bey' bi'l-vefânın her ahkâmında rehin hükmü cereyan eylediğine kâil olduğunu zanneder.

Ve kezâ yüz on sekizinci maddede “bey' bi'l-vefâ; bir kimse bir malı âhara semeni reddettikde geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır ki; müşteri mebi' ile intifâ' etmesine nazaran bey'-i câiz hükmünde ve tarafeyn bunu feshe muktedir oldukları cihetle bey'-i fâsîd hükmünde ve müşteri mebi'i âhara satamadığı cihetle rehin hükmündedir.” denilip müşterinin mebi' ile sûret-i intifâ'ı tasrîh olunmamış ve bi'n-netîce üçyüz doksan

[2]

sekizinci maddede mebi'in menâfi'inden bir mikdârı müşteriye 'âid olmak üzere şart kılınsa ol şarta ri'âyet olunur. Mesela vefâen satılan bâğın üzümü bâyi' ile müşteri beyninde münâsafaten taksim olunmak üzere bi't-terâzî mukâvele etseler ol mukavele mücebine amel olunmak lâzım gelir.” diye beyân edilen kavle, mefhûm-ı muhâlifi itibariyle mübâyin gibi görünmekte bulunmuştur. Halbuki âtiyen îzâh olunacağı vech ile *Mecelle'nin* ihtiyâr ettiği kavilde bey' bi'l-vefânın her ahkâmında rehin hükmü cereyân eylemediği gibi mâddeteyn-i mezkûrateyn beyninde mübâyenet dahi mevcut değildir. Şurûh-ı *Mecelle'*de ise bey'-i vefâ hakkında mevcûd olan akvâl-i fukahâdan bazıları nakil ve derc olunmuş ise de *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* de bey' bi'l-vefâyı muarref olub mer'iiyyet ve ma'mûliyyet ahkâmına emr-i sultânî şerefsâdır olan yüz on sekizinci maddenin ahz olunduğu kavli-i fikhî beyan edilmemiştir. Binâen 'aleyh kütüb-i fikhiyyeden istihrâca kâdir olamayan bazı 'adliyye me'mûrîni ve da'va vekilleri ve mekâtib talebesi ve ashâb-ı masâlih bu yüzden düçâr-ı müşkilât olarak akd-i bey'-i mezkûrda zehâb-ı nâ-savâb ve halel-i azîme giriftâr oldukları küllü yevm meşhûd olduğundan bu bâbda hakâyık-ı lâzimeyi

[3]

bast ve îzah eylemek üzere işbu risaleyi bi't-terfîb muhassil ve muhakkikîn-i 'ulemâ-yı İslâm ve müdakkikîn-i fukahâ-yı zevi'l-ihtirâm olan fetvâhâne-i 'âlînin enzâr-ı tahkîk ve tedkîkine arz ve takdim edilmesi bâ-istid'â istihrâm edilmiştir ki risâlenin hacmi sağîr ve mevzû'u bir meseleye münhasır bulunması hasebiyle fetvâhâne-i müşârûn ileyhce tahkîkât ve tetebbûât icrâsı eshel bulunduğu âşikâr ve şu sûretle hall-i mesele ve merâm edileceği derkârdır. *Mecelle-i mezkûranın* mevâdd-ı selase-i mezkûrasını lâyıkıyla anlaşılacak için bey' bi'l-vefâ hakkında kütüb-i fikhiyedeki akvâli nakl ve beyan eylemek iktiza eder. Zira bey'-i mezkûr

hakkında fukahâ bir çok ihtilâf edip *Mecelle*'nin ihtiyâr eylediği kavl yani yüz on sekizinci madde hangisinden ahz olunduğu ve binâen 'aleyh bu bâbda mevâdd-ı sâirede mezkûr olan ahkâmın ne sûretle tefehhum edilmesi iktiza etdiğini bilmek tamamıyla akvâl-i mezkûranın mutâla'asına mutevakkıftır. Bey' bi'l-vefâ hakkında mezkûr olan akvâl bervech-i âtî beyan olunur. Şöyle ki; kavli-i evvel: Sâhib-i *Manzûme*'nin ihtiyâr eylediği kavli olup kavli-i mezkûr ise bey' bi'l-vefânın hakikaten rehn olmasıdır. Bu sebepten müşteri mebi'e mâlik olamaz. İnzâlınden ekl ve şecerinden

[4]

ıtlaf eylediğini zâmin olur. Vefâen mebi'in helâkı ile deyn sâkıt olur. Mebi'in ziyâdesini müşteri zâmin olmaz, emânet gibi bâyi' deynini kazâ' ettikde vefâen mebi'i istirdâd eder. "el-evvelü mahtârahu sahibu'l-manzûme ennehu rehnün hakîkaten felâ yemlikü'l-müşteri ve la yentefi'u bihi illâ bi izni'l-bâi' ilâ âhirihi." [fi hiyâri 'ş-şarti mine'l-Bahr]

Kavli-i sâni: Örf bulunduğu için bey' sahihdir. Bâyi'in mebi'i ta'miri bi tarihi'r-rızâdır. "es-Sânî ennehu bey'un sahihun bi ittifâki meşâyihi'z-zamân li'l-'örfi ilâ âhirihi" kezâ.

Kavli-i sâlis: Kâdîhân'ın bi'l-ihtiyâr beyân eylediği kavldir ki; o da sahih olan mute'âkideyn beyninde bey' lafzı ile cereyân eden akid rehin olmaz. Bey'in feshini esnâ-yı akidde şart etseler ya mute'âkideyn bey'i ğayr-i lâzım addederek bey' bi-şarti'l-vefâ lafzını yâhut bey'-i câizi zikr etseler bey' fâsid olur. Eğer bey'i evvelâ bilâ-şart zikredip sonra şartı muvâ'ade tarikiyle îrâd etmişler ise bey' câiz olur ve va'di vefâ lâzım gelir. Zira va'dler bazan ihtiyâc-ı nâsa mebnî teharruzen ani'r-ribâ lâzım olur.

[5]

"es-sâlis mahtârahû Kâdîhân ve kale: es-sahîhu ennehu in vaka'a bi-lafzi'l-bey'i lâ yekünü rehnen sümme in şaratâ feshahû fi'l-'akdi ev teleffezâ bi-lafzi'l-bey'i bi-şarti'l-vefâi ev teleffezâ bi'l-bey'i ve 'indehumâ hâza'l-bey'u gayru lâzimin fe'l-bey'u fâsidün ve in zekerâ'l-bey'a bi-lâ şartin sümme şaratâhu 'alâ vechi'l-muvâ'ade câze'l-bey'u ilâ âhirihi" kezâ.

Kavli-i râbi': '*Udde* nâm kitâbın kâil olub Zahirüddîn'in ihtiyâr eylediği kavldir. Kavli-i mezkûr ise bey'-i mezkûrun bey'-i fâsid olmasıdır. Şartı bey'e ilhâk eyleseler bey'i ifsâd eyler. Kavli-i sahihe göre ba'de'l-meclis dahi olsa yine bey'i ifsâd eder. Evvelâ şart idub sonra bey'i mutlak olarak 'akdetseler şart-ı evvel üzerine sebât etmezler ise bey' caizdir şart-ı sâbika i'tibar yoktur.

"er-râbi'u mâ kâle fi'l-'uddeti ve'htârahû Zahirüddîn ennehu bey'un fâsidün ve lev elhakâhu bi'l-bey'i ilteheka ve efsedehû ve lev ba'de'l-meclisi 'ale's-sahih ilâ âhirihi" keza.

Kavli-i hâmis: E'imme-i Havârizm'in ihtiyâr eylediği kavli olup kavli-i mezkûr ise bey' itlâk olunub "ya'nî *Reddü'l-muhtâr*'da beyân olunduğu vechile bey' itlak olunub şart-ı vefâ zikr olunmasa da"

[6]

bâyi' semeni ihzâr ettiği vakit bey' i fesh etmek üzere müşteri bir vekil nasb eylediği yahut semen mebî'a mu'âdil olmayıp bey'de ğabn-ı fâhiş bulunduğundan dolayı bâyi' semeni ifâ edtikte müşteri bey' i fesh edeceğini bâyi'e 'ahd eylediği ya müşteri asl-ı mâl üzerine ribh vaz' ettiği halde bey'-i mezkûr rehin olup aksi takdirde bey'-i bât olur.

"el-Hâmisu mahtarahu e'immetü Havârizm ennehu izâ etlaka'l-bey'a lâkin vekkele'l-müşteri vekilen yefsehu'l-bey'a izâ ahzara'l-bâi'u es-semene ev 'ahide ennehu izâ evfâhû yefsehu'l-bey'a ve's-semenu lâ yu'âdilu'l-mebî'a ve fihi ğabnun fâhişun ev vaza'a'l-müşteri 'alâ asli'l-mâli ribhen bi ennehu vaz'a alâ mi'eti 'aşera dînâren fe-rehnün ve illâ fe-bey'un bâttun" keza.

Kavl-i sâdis: İmâm Zâhid'in ihtiyâr eylediği kavldir ki; şart bey'de zikrolunmadığı vakit müşteri hakkında bey' sahih olur bu sebepten müşteri inzâl-i mebî'a mâlik olur, bâyi' hakkında rehin olur. Müşteri kendi yedini ve milkini ğayra tahvile kâdir olamaz. Bâyi' deyni ihzâr ettiği zaman

[7]

müşteri mebî'i redde icbâr olunur. Zira bey'-i vefâ zürâfa gibi olup bey' ile rehinden mürekkebirdir. İmâm Zâhid ihtiyâc-ı nâsa binâen ribâdan taharruzen bey'-i vefâyı bey'-i sahih ve rehin i'tibâr edtik demiştir. "el-kavlü's-sâdisü mahtarahu'l-imam ez-Zâhid ennehu eş-şartu izâ lem yüzker fi'l-bey'i kâne bey'an sahihan fi hakki'l-müşteri hattâ meleke'l-inzâle ve rehnen fi hakki'l-bâi'i fe-lem yemliki'l-müşteri tahvile yedihi ve milkihi ilâ ğayrihi ve ücbira 'ale'r-reddi izâ ahzara'd-deyne li-ennehû ke'z-zürafeti mürekkebün mine'l-bey'i ve'r-rehni ilâ âhirihi" keza.

Kavl-i sâbi': Sâhibü'l-Hidâye ve evlâdının ihtiyâr eylediği kavlı olup o da; bey' ğayr-ı sahihdir. Ya'ni müşteri mebî'i ğayra bey' etmeğe kâdir olamaz. Bey'-i mekrûhda olduğu gibi ba'de'l-kabz bey'-i fâsid gibi değildir.

"el-kavlü's-sâbi' ennehu ğayru sahihun ve'htârahû sâhibü'l-Hidâye ve evlâduhü ilâ âhirihi" keza.

Kavl-i sâmin: Ba'zı muhakkikinin kavli câmi'idir ki ba'zı ahkâmı hakkında bey' fâsiddir;

[8]

binâen 'aleyh ehad-i mute'âkideyn bey'-i mezkûru feshe kâdir olur. Ba'zı ahkâmında bey' sahihdir; inzâl ve menâfi'-i mebî'in müşteriye helal olması gibi. Ve ba'zı ahkâmı hakkında da rehindir; bu sebepten müşteri vefâen mebî'i âhara satmağa veya rehne ve mebî'-i mezkûrun ağacını kesmeğe ve binâsını hedme kâdir olamaz ve mebî'-i mezkûrun helâkında deyn sâkit olur ve mebî'-i mezkûra noksân dâhil olursa semen münkasim olur, rehinde olduğu gibi.

"el-kavlü's-sâminü el-câmiu' liba'zi'l-muhakkikîn ennehû fâsidün fi hakki ba'zi'l-ahkâmi hattâ meleke küllün minha el-feshe ve sahihun fi hakki bazi'l-ahkâmi kehilli'l-inzâli ve

menafî'i'l-mebî'i ve rehnün fi hakki'l-ba'zi hattâ lem yemliki'l-müşteri bey'ahû min âhar ve lâ rehnehû ve lem yemlik kat'a ş-şeceri ve lâ hedme'l-binâi ve sakata'd-deynü bi helâkihî ve'n-kaseme's-semenu ennehû dehalde noksânun kemâ fi'r-rehni" [*fi hiyâri 'ş-şart mine 'l-Bahr*]

[9]

Kavl-i tâsi': Sâhibü'l-*Hidâye* ve evlâdı ve zamânı meşâyihî fetvâlarının istikrâr eylediği kavldir ki o da; vefâen mebî'in zevâidinde milk müşteriye sâbit olup itlâfiyla zamân lâzım gelmemekdir.

"el-kavlü't-tâsi' ellezî istekarra 'aleyhi fetvâ sâhibi'l-*Hidâye* ve evlâdihî ve meşâyihî'l-'ahdi enne'l-milke li'l-müşteri fi zevâidihî ve lâ yazminuhû bi'l-itlâf" [*fi nev'in mimmâ yettesilu bi'l-bey'i 'l-fâsidi mine 'l-Bezzâziyye*]

İmdi *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin yüz on sekizinci maddesinde bey' bi'l-vefâ; müşteri mebî' ile intifa' etmesine nazaran bey'-i câiz hükmünde ve tarafeyn bunu feshe muktedir oldukları cihetle bey'-i fâsid hükmünde ve müşteri mebî'i âhara satmadığı cihetle rehin hükmünde olduğu musarrah olup, mâdde-i mezkûra fukahânın akvâl-i mebsûtasından hangisine tevâfuk etmektedir. Görülüyor ki; kavl-i sâmin olan kavl-i câmi'e muvâfiktir. Kavl-i câmi'-i mezkûrun ahkâmına gelince evvelce bast ve îzâh olunduğu vechile ba'zısında bey' sahihdir, müşteriye mebî'in zevâid ve menâfi'i helal olur. Şu hüküm ya'ni bey' bi'l-vefâda

[10]

İnzâl ve menâfi'-i mebî'in müşteriye helâl olması hususundaki hüküm dahi müftâ bih olduğunu Sahibü'l-*Hidâye* ve Sahibü'n-*Nihâye* ve İmam Zeylaî ve İmam Zâhid ve Necmüddîn Nesefî gibi e'âzım-ı fukahâ-yı Hanefiyye hazerâtı beyan buyurmuşlardır. Şöyle ki bervech-i bâlâ *Bezzâziyye*'den naklen derc olunan kavl-i tâsi'de Sahibü'l-*Hidâye* ve evlâdı ve zamânı meşâyihî fetvâlarının istikrâr eylediği kavilde hükm-i mezkûr beyan olunduğu gibi kavl-i sâdisde hükm-i mezkûru İmam Zâhid rahimehullah dahi beyan buyurmuşlardır.

Ve keza "müşteri vefâen mebî'in zevâidine mâlik olup itlâfiyla zâmin olmadığı Şeyhü'l-İslâm Bürhâneddîn rahimehullah ile zamânı meşâyihî indinde müftâ bihdır."

"ve eftâ (-l- Şbh) ve meşâyihü zamânihi enne'l-müşteri yemlikü zevâide'l-mebî'i vefâen ve lâ yazminuhâ bi itlâfihâ" [*Câmi 'u 'l-fusûleyn fi 'l-fasli 's-sâmin 'aşer kezâlike Fusûlü 'l-'imâdi fi 'l-fasli 't-tâsi ' aşer*]

(1) Şbh remziyle *Câmi 'u 'l-fusûleyn* şeyhu'l-islam Bürhâneddîn rahimehullâhı îşâret eylediğini *Rümûzu Câmi 'u 'l-fusûleyn*'de beyân eylemiştir.

[11]

İmam Necmüddîn Nesefî rahimehullah dedi ki fi zamâninâ hâza meşâyihimiz bey'-i vefânın cevâziyla ba'zı ahkâmı müfid olmasında ittihâd ettiler. O ba'zı ahkâm ise vefâen mebî' ile intifâ'dır. Bu da ihtiyâc ve te'âmül-i nâs içindir. Kavâ'id ise te'âmül ile terk olunur. Nitekim

ıstısnâ'da olduğu gibi Sahibü'n-Nihâye dahi fetvâ kavli-i mezkûra olduğunu beyan eyledi. [İbn Melek *kubeylü'l-murâbaha*] Akvâl-i mebsûta *Bahr*'de beyân olunduğu sırada kavli-i sâninin nihâyetinde *Zeyla'î*'den naklen denmiştir ki; mebi' ile intifâ' helâl olması ve fakat müşteri mebi'î ğayra bey'e kâdir olmaması müftâ bihdir. "Ve zekera'z-Zeyla'î enne'l-fetvâ 'alâ ennehu bey'un câizün müfidün liba'zi ahkâmihî min hilli'l-intifâ'î bihî illâ ennehû lâ yemlikü bey'ahû li'l-ğayri" [*Bahr fi hiyâri's-şart*]

Ve ba'zı ahkâmında bey' fâsiddir. Buna binâen mute'âkideynden her biri bey'-i mezkûru feshe kâdir olur ve ba'zısında da rehin olduğunu müfiddir. Binâen aleyh müşteri vefâen mebi'î âhara satmağa veya terhîne

[12]

kâdir olamaz. Vefâen mebi'in ağacını kat'a binâsını hedme kâdir olamaz. Bey'-i mezkûrun helâkında deyn sâkit olur. Bey'-i mezkûra noksan dâhil oldukda semen münkasım olur. [*Şürûbülâli fi teznibi'l-büyü' ve Bezzâziyye fi'l-mebi'l-fâsid ve Bahr fi hiyâri's-şart*] Görüldüğü vechile bey'-i vefâ hakkında ulemanın bir çok kavilleri olup meşrû'iyet-i ahkâmı nükül-i lâzimesiyle beyân olunan kavli-i câmi' *Mecelle*'nin bey' bi'l-vefâsında muhtâr ve bâ emr-i sultâni ma'mûlün bih olarak muhâfaza ve icrâ-yı ahkâmı şer'an lâzım olmuştur. İmdi ba'zı *Mecelle* şürûhunda bey'-i vefânın her ahkâmında rehin hükmü cereyan eder diye serd edilen ifâdâtın ve müşteri mebi' ile şart bulunduğu zaman intifâ' eyler sûretinde gösterilen beyânât kavli-i câmi'-i me'hûza muhaliftir. Zira kavli-i câmi'-i mezkûrda müşterinin mebi' ile intifâ' etmesi bilâ-şart ve lâ-kayd zikr olunduğu cihetle şart lâhik olmadığı surette müşterinin menâfi'-i mebi' ile intifâ' edememesini beyân eylemek

[13]

Kavli-i câmi'-i mezkûr hükmüne münâfidir. Ammâ *Mecelle*'nin üç yüz doksan sekizinci maddesinde görülerek müşterinin menâfi'-i mebi' ile intifâ'ında ba'zı *Mecelle* şürûhunun vücûduna lüzûm gördüğü şart bervech-i âti mâdde-i mezkûra ile izâh olunur.

Madde 398: Vefâen (mebi'in) kâffe-i inzâlî ve (menâfi'inden) intifâ' eylemek müşteriye 'âid ve helâl olup fakat menâfi'-i mezkûranın cümlesinden müşteri intifâ' eylememek üzere bâyi' ile müşteri beyninde bir mukâvele olsa da (bir miktârı müşteriye) ve diğeri bâyi'e (âid olmak şart kılınsa ol şarta riayet olunur.)

(Mesela vefâen satılan bağın özümü) müşteriye 'âid ve helâl iken (bâyi' ile müşteri beyninde münasafaten taksim olunmak üzere bi't-terâzi bir mukâvele 'akd etseler ol mukâvele mücebince 'amel olunur.) Lâkin mukâvele mevcûd değilse menâfi'-i mezkûr müşteriye 'âid olub istihlâk

[14]

eylese zamân lâzım gelmez. Zira vefâen satılan maldan mütevellid ğalle ve mahsûl müşteriye helâl olması bervech-i bâlâ muharrer kavli-i câmi' muktezeyâtından bulunup *Mecelle-i Ahkâm-ı*

Adliyye'de dahi kavlı-i mezkûr ihtiyâr edilerek ma'mûliyyet ve mer'iyyeti lâzımeden bulunmuştur.

Sâhibu'l-Bahr kavlı-i câmi'-i mezkûru nakl eyledikten sonra iftâda kavlı-i câmi'-i mezkûrdan 'udûl olunmak lâyük olmadığını beyân eylemiştir. "ve yenbeğî en lâ ya'dile fî'l-iftâi' 'ani'l-kavli'l-câmi'" [*Bahr fî hiyâri 'ş-şart*]

Bey'-i vefâ hakkında fî zamanına hazâ 'ibâda erfak ve masâlih-i nâsa evfak olan dahi kavlı-i câmi'-i mezkûr olduğu vârid-i hâtırdır. Zira bey'-i vefâda rehin hükmü cereyân ederse mukrizîn yalnız alacakları rehne mukâbil olarak karz-ı hasen ile para ikrâz eylemeleri ve rehn-i mezkûrdan intifâ' eylememeleri îcab eder ki sûret-i mezkûra bugün değil bey' bi'l-vefânın esnâ-yı hudûsunda bile mukrizîni iknâ'a vâfi

[15]

olmamıştır. Bey'-i vefânın kâffe-i ahkâmında rehin hükmü cereyân ederse bey'-i mezkûrun 'urûzu rehin ile ne farkı kalır. Mukrizîne suret-i meşrû'ada bir menfa'at gösterilmesi bey'-i vefânın esbâb-ı hudûsu cümlesindedir. Bundan başka bey' bi-tariki'l-istiğlâlın sahîh olması kavlı-i câmi'-i mezkûra göre ya'ni müşteri hakkında vefâen mebi'in inzâl ve menâfi'i helal olması ile olur. Zira bey' bi-tariki'l-istiğlâl bâyi' mebi'i vefâen sattıktan sonra müşteriden isti'car eylemesi ya'ni müşteri vefâen mebi'i bâyi'e îcar eylemesi demektir. Şu halde müşteri vefâen mebi'i ya bâyi'e îcar eylemek için evvela mebi'-i mezkûrun zevâid ve menâfi'ne mâlik olması lâzım gelir ki bâyi'e îcar eyleyebilsin. Halbuki bey' bi-tariki'l-istiğlâl mu'âmelesi beyne'n-nâs şuyu' bulmuş ve nâsi andan men' eylemek câiz olmayacak te'âmül sırasına geçmiştir. 20 Rebî'ü'l-evvel 1274 tarihinde şerefsudûr edip sureti müseccel bulunan fermân-ı 'âlîde mu'âmele-i istiğlâl beyân buyurulmuş ve şu sûretle Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'de mine'l-kadîm mu'âmele-i mezkûra cereyân eylemekte bulunmuştur. Bundan başka ağniyâdan çokları bi'z-zât ticârete muktedir

[16]

olmayıp mudârib-i emîn de bulamıyor ki ra'sü'l-mâli o mudaribe verip ticâret etsin. Ba'zı kimseler ise mu'âmelat-ı ticariyyeyi hakkıyla ifâyâ muktedir olabilirler ise de malları bulunmuyor. Ann için fakir olan ağniyâya bi-tariki'l-istiğlâl hânesini satar, semenini ra'sü'l-mâl ittihaz ider, berrî ve bahrî ticârete sa'y eder, kesbinden hâne kirâsını verir. Bâkîsini 'iyâline sarf eder, her birerleri kendi malıyla intifâ' etmiş olur. Ra'sü'l-mâl 'alâ hâlihi kalır. Şu sûretle de bey'-i mezkûrun nef'i zâhir olur. Kavlı-i câmi'-i mezkûrun erfekiyyetine binâen *Mecelle*'de ihtiyâr olduğu *Mecelle* heyeti reîsi Cevdet Paşa merhûm Bayezîd câmi'-i şerifi kütüphanesinde mevcûd olan *Risâle-i bey'u'l-vefâ ilâ ihvâni 's-safâ*'sında beyân eylemiş ve risâle-i mezkûrada bey'-i vefâ hakkında tahkîkât-ı lâzıme dahi mevcûd bulunmuş olmağla 'aynen nakl ve terceme olundu.

Mübesmilen mühamdilen müsâlvilen Allahümme ğabtan lâ hebtan ve ba'd fe-inne bey'a'l-vefâi emrûn hadese hîne mâ teksürü'd-düyünü 'alâ ahâlî Buhârâ ve kâne lâ yekfi li hâcetihim rehnü'l-'urûzi bel mâ kâne

[17]

yefî li iknâ'i'l-mukrizîne mu'âmelete't-terhîni li-enne'l-karze i'ânetü'l-meri li-ehîhi'l-müslimi hasbeten lillâhi te'âla ve'r-rehnü emânetün fi yedi'l-mürtehini lâ yahillü lehü zevâiduhü ve menâfi'uhü ve kad ğalebe 'ale'n-nâsi hubbe'l-menfa'ati fehtâce men fi bilâdi Buhârâ ilâ mu'âmeletin fi 'akârâtihim bihâ yetemekkenüne 'ala istikrâzi mâ yahtâcüne mine'n-nükûd. Ve mine'l-ma'lûmi enne'l-hâcete tenzilü menzilete'z-zarûrati hâssaten [sah] ev 'âmmeten, ve'l-'âdetu muhakkemetün fe-hadese fimâ beynehum mu'ameleten mahsûsaten sümme 'ammet lisâiri bilâdi'l-müslimîne ve tâbet ve hiye istihsânun ba'zu'l-muteahhirîne fi'l-'akâri lâ'l-menkûli ve semmûhu bey'a'l-mu'amele ve bey'a'l-vefâ. Lâkin uzturibe fihi'l-akvâl fe kâle ba'zuhum ennehu bey'un fâsidün hattâ yemlike küllün minhüma'l-fesha kemâ zükira fi fetâvâ Meşâyihi Semerkand enne bey'a'l-vefâi fâsidün en yebî'a bi-şartın ve innehu yüfidü'l-milke 'inde'l-kabzi ve kâle Zahîrüddîn el-Merġinânî: "Hazâ izâ dehale'ş-şartu fi'l-bey'i fe-in lem yedhulhu fekeza kavlu ba'zi ehli Semerkand. Emma 'ala kavli kibârihim ve huve'l-muhtâr 'indî fe yecüzü'l-bey'u ve'ş-şartu ve ileyhi kâne yümilü 'ammî Kâdî Mahmûd." intehâ.

Ve kâle ba'zuhum enne bey'a'l-vefâi rehnün fe-lâ yemlikü'l-müşteri ve yazminu mâ ekele min semerihî ve lâ yübâhu

[18]

el-intifâ'u illâ bi ibâhati'l-mâlîki ve'htârahû Hayruddîn fi fetâvâhû. Hâza'l-kavlü ve kad raddehü Kâdîhân haysu kale: "İhtelefû fi'l-bey'illezi yüsemmihi'n-nâsü bi-bey'i'l-vefâi evi'l-bey'i'l-câiz kâle ekserü'l-meşâyih minhum es-Seyyid el-İmam Ebû Sücâ' ve'l-Kâdî'l-İmam Ebû'l-Hasen 'Alî es-Suġdî hakemehü hükme'r-rehni lâ yemlikü'l-müşteri ve yazminu mâ ekele min semerihî ve lâ yübâhu lehu'l-intifa' ve lâ'l-ekle illâ bi-ibâhati'l-mâlîki ve yeskutü'd-deynü bi-helâkihi izâ kâne bi-hî vefâen bi'd-deyn ve lâ yazminu'z-ziyâdete izâ heleke lâ bi-sun'ihî. Ve li'l-bâyi'i en yesteriddehü izâ kuziye'd-deynu. Ve's-sahîh enne'l-akde ellezi cerâ beynehumâ bi lafzi'l-bey'i lâ yekünü rehnün sümme yünzaru in zekerâ şarta'l-feshi fi'l-bey'i fesede'l-bey'u ve in lem yezkurâ zâlike fi'l-bey'i ve teleffezâ bi-lafzati'l-bey'i bi-şarti'l-vefâi ev teleffezâ bi'l-bey'i'l-câizi ve 'indehumâ hâza'l-bey'u 'ibâretün an bey'in ğayri lâzım fe-kezâlike ve in zekerâ'l-bey'a min ğayri şartın sümme zekerâ'ş-şarta 'ala vechi'l-muvâ'adeti câze'l-bey'u ve yelzemü'l-vefâü bi'l-va'di li-enne'l-mevâ'ide kad tekünü lâzimeten fe tec'alü lâzimeten li-hâceti'n-nâsi." intehâ. Ve fi mebhasi bey'i'l-vefâ

[19]

Mine'l-Bezzâziyye - ellezi istekarra 'aleyhi fetvâ sâhibi'l-Hidâye ve evlâdihî ve meşâyihi'l-'ahdi enne'l-milke yesbutü li'l-müşteri fi'z-zevâid ve lâ yazminuha bi'l-itlâf - intehâ.

Ve fi bâbi'l-vefâi mine'd-Dürri'l-muhtâr - sûretuhû en yebî'ahu'l-'ayne bi elfin 'alâ ennehu izâ rüdde 'aleyhi's-semenü rüdde aleyhi'l-'aynu sümme izâ zekerâ şarta'l-fesha fihi ev kablehü ev za'men lâzimin kâne bey'an fâsiden, velev ba'dehü 'alâ vechi'l-mî'âd câze ve

lezime'l-vefâu bihi li-enne'l-mevâ'ide kad tekûnu lâzimeten li-hâceti'n-nâsi ve hüve's-sahîh kemâ fi'l-Kâfi ve'l-Hâniyye intehâ.

Ve fi *Fetâvâ'l-Ankaravî* - in kâle bi'tühu minke 'alâ en tebâahu minnî metâ ci'tü bi's-semeni yekûnu bâtilen ve hükmühü hükmü'r-rehni ve emmâ iza kâle bi'tühü hâkezâ. Ve kâle'l-âharu işteraytü ve lem yezkür şey'en illâ ennehâ zekerâ kable'l-'akdi en yerüdde'l-mebî'a iza rüdde aleyhi's-semen ev kâne kasdühüma zâlik fe-hükmü zâlike en yekûne bey'an lâ rehnen intehâ.

Ve fi *Hâşiyeti Abdi'l-halîm 'ale'D-dürer* yelzemü'l-vefâu bi-hî ey bi şartin fe-lâ yatlubü'l-bâi'u es-semene ilâ en câe'z-zemenü'l-mev'üd in eccelle ve ba'de mecî'ihî yücbirü 'ale'l-vefâ in tâlebe evi'l-ma'na

[20]

yelzemü vefâe's-semeni bi-sebebi va'di'l-vefâi fe yelzemü'l-cebru 'aleyhi in talebe'l-bâi'u es-semene min ğayri tevkîtin in lem yüeccel intehâ.

Ve kâle ba'zu'l-muhakkikîn: Enne bey'e'l-vefâ leyse bi bey'in ve lâ rehni bel hüve emrün âhar yüşbihi'l-bey'a'l-fâside ve's-sahîha ve'r-rehne ve lizâ şebbehühu bi'z-zürâfa, fe-min haysü ennehu kel-bey'il-fâsid yemlikü küllün mine'l-mütebâyi'îne'l-fesha ve min haysü ennehu ke'l-bey'i's-sahîh yesbüdü'l-milke li'l-müşteri fi'z-zevâid ve'l-menâfi' ve min haysü ennehu ke'r-rehni lâ yemlikü'l-müşteri kat'a's-şecera ve lâ-hedme'l-binâi ve yeskutü'd-deynü bi-helâkihi ve yenkasimü's-semenü izâ dehalen-n-noksân kemâ fi'r-rehni ve hâzâ hüve'l-kavlü'l-câmi'i ve hüve erfeku fi 'asrinâ li'l-ibâdi ve erfeku li-masâlihi'l-bilâdi.

Kâle's-Şürübülâli: Fî bey'i'l-vefâi tisa'tu akvâl minhâ kavlün câmi'ün li-ba'zi'l-muhakkikîne ve hüve ennehu fâsidün fi ba'zi'l-ahkâmi hattâ yemlike küllün minhüma'l-fesha ve sahîhun fi ba'zi'l-ahkâm kehilli'l-inzâli ve menâfi'l-mebî'i ve rehni fi hakkî'l-ba'zi hatta lâ yemlike'l-müşteri bey'uhü min âhar ve lâ rehnehü ve kâle sâhibu'l-Bahr ba'de naklihi ve lâ yenbeġi en ya'dile fi'l-iftâ'i 'ani'l-kavlî'l-câmi' ve nakelehü

[21]

Ebüssu'üd ve kezâ fi *Hâşiyeti'd-Dürri li't-Tahavî* ve'l-hamdülillahi'llezi hedânâ lihâzâ fi *Mecelleti'l-Ahkâmi'l-Adliyye* 'alâ mâ fi mâddeti 3 , 118, 119, 395 ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en hedânallah.

Ve bi'l-cümle enne mebhasa bey'i'l-vefâ sâra mezlegate'l-ahkâmi li'l-ulemâi'l-a'lâm. Ya'nî: Bey-i vefâ ahâl-î Buhâra beyninde zuhûr eyleyen bir emr-i hâdistir. Sebeb-i hudûsu ahâli-i mûmâ ileyhimin zimmetinde düyün tekessür ederek rehni-i 'urûzun hâcetlerine kifâyet edememesi ve 'urûz ile mu'âmele-i terhîn mukrizini iknâ'a vâfi olamamasıdır. Zira karz kişinin ihvân-ı müslimîn hasbeten lillâh i'ânesi olup mukâbilinde alınan rehni ise yed-i mürtehinde emânet olduğundan anınla intifa' câiz ve helâl olmamasına ve nâsın ise menfâ'ate muhabbeti ğâlib bulunmasına binâen bilâd-ı Buhâra da ahâlî muhtâc olduğu nükûdu istikrâza mütemekkîn ve muktedir olmaları için akarlarında mu'âmeleye muhtâc olmuşlardır.

[22]

Ma'lûmdur ki hâcet husûsi ister 'umûmî olsun nazarı şer' de zarûret menzilesine tenzîl olunduğu gibi hilâfında nas bulunmazsa 'âdette muhakkemdir. İşte şu esâsa müsteniden evvelâ Buhârâ ahâlisi beyninde hâdis olan iş bu mu'âmele-i mahsûsa bilâhere sâir bilâd-ı müsliminde dahi te'ammüm eyleyip şer'an tîb olmuştur.

Ve mu'âmele-i mezkûra ba'zı müteahhirin tarafından menkûlat da olmayıp yalnız akarda istihsân olunmuş ve nâmına da bey'-i vefâ ve bey'-i mu'âmele tesmiye edilmiştir. Bey'-i vefâda fukahâ ihtilaf eylemiştir, ba'zıları bey'-i mezkûrun fâsid olduğuna kâil oldular ki şu halde mute'âkideynden her biri bey'-i mezkûru fesh iktidârına mâlik olur. Nitekim fetâvâ-yı meşâyih-ı Semerkand'da bey'-i vefâ bi-şartin ise fâsid olup müşteri mebî'i kabz edince mülk ifade eyler denilmiştir. Zahîrû'd-dîn Merğînânî ise "şart ile olan bey'-i vefânın fâsid olması şartın esnâ-yı 'akitte dâhil olmasıyla, şart 'akidde dâhil olmayıp da ba'de'l-'akd zikr

[23]

edilirse ba'zı ehl-i Semerkand'a göre yine bey'-i vefa fâsid olur. Lakin kibâr-ı ulemâ-i Semerkand şart ba'de'l-'akd zikr edildiği sûrette bey' ile şarttan her ikisinin cevâzına kâil olmuşlardır ki, indimde muhtâr olan kavli budur. Nitekim 'ammim Kâdı Mahmûd dahi kavli-i mezkûra meyl ederdi." demiştir. Ve ba'zıları "bey'-i vefâ rehindir, müşteri vefâen mebî'e mâlik olamaz. Mebî'in meyvesinden ekl ettiğini zâmin olur ve mâliki ihlâl ve ibâha etmedikçe müşteriye andan intifâ' mübâh olmaz." demiştir ki; Hayrüddîn dâhi fetâvasında iş bu kavli ihtiyâr etmiştir. Ve İmam Kâdihân iş bu kavli reddile "nâsın bey'-i vefâ ve bey'-i câiz tesmiye ettikleri bey'de meşâyih ihtilâf etdiler şöyle ki; ekser-i meşâyih ve ez cümle Seyyid İmam Ebû Şucâ' ve Kâdı İmam Ebü'l-Hasen 'Ali es-Suğdî dediler ki bey'-i mezkûr rehin hükmündedir. Müşteri vefâen mâlik olamaz ve meyvesinden ekl eylediğini zâmin olur.

[24]

Ve mâlikinin ibâhası bulunmazsa müşteri için andan ekl ve intifâ' mübâh olmaz ve mebî' yed-i müşteride helâk oldukda deyne vâfi ise deyn sâkit olur ve deynen ziyâde ise mebî'in helâkında müşterinin sun'u bulunmadığı halde ziyâdeyi zâmin olmaz. Ve bâyi' deyni kazâ etdikde müşteriden mebî'i istirdâda salâhiyeti vardır. Sahîh olan mute'âkideyn beyninde bey' lafzıyla cereyân eden 'akid rehn olmaz, bey' olur. Bakılır ki esnâ-yı 'akidde feshi şart etmişlerse bey'-i mezkûr fâsid olur. Kezâlik şart-ı mezkûru bey'de zikr etmeyip de mute'âkideyn kendi 'indlerinde bey'-i mezkûru bey'-i ğayr-i lâzım zu'm ederek bey' bi-şarti'l-vefâ lafzını yahut bey'-i câiz nâmını telaffuz eyleseler bey'-i mezkûr yine fâsiddir. Eğer bey'i evvela bilâ-şartin zikr edip sonra şartı mute'âkideyn muvâ'ade tarikiyle îrad etmişlerse bey' câiz olur. Ve va'di vefâ lâzım gelir. Zira va'dler ba'zan lâzım olduğundan burada dahi ihtiyac-ı nâsa mebnî

[25]

va'd-i mezkûr lâzım kılınır.” demiştir. *Bezzâziyye*'nin bey'-i vefâ mebhasında mezkûrdur ki “Sâhibu'l-Hidâye ile evlâdının ve meşâyıhı 'ahdin tekarrur eyleyen fetvâlarında ise vefâen mebî'in zevâidinde müşteriye milk sâbit olduğundan itlâf ile müşteri ziyâdeyi zâmin olmaz.” denilmiştir.

Reddü'l-muhtâr'ın bâb-ı vefâsında ise zikr olunmuştur ki “bey'-i vefâ bil'âhara bâyi' semeni geri verdiği zaman müşteri de mebî'i reddeylemek üzere bir aynı şu kadar kuruş mukabilinde satmaktır. Bey'-i mezkûrun esnâ-yı 'akdinde ya daha evvel mute'âkidân şart-ı feshi zikr ederler ve ya bu bey'-i ğayr-i lâzımdır diye zu'm eylerler ise bey' fâsid olur. Eğer şart-ı feshi akdi bey'den sonra 'alâ vechi'l-mî'âd îrad ederlerse bey' sahîh olur ve va'di vefâ lâzım olur. Zira mevâ'id ba'zan ihtiyâc-ı nâs için lâzım olur. Kavli-i sahîh budur. Nitekim *Kâfi* ve *Hâniyye*'de bu kavlin sahîh olduğu zikr olunmuştur.” *Fetâvâ-yı Ankaravî*'ye de ise bâyi' müşteriye hitâben ne zaman semenini getirirsem bana satmak üzere ben bu aynı sana sattım.

[26]

dese bey' batıl olup rehin hükmündedir. Fakat kable'l-'akd bâyi' semeni müşteriye red ettiği zaman müşteri de mebî'i bâyi'e vereceğini beynlerinde zikr ettikten sonra ya bu maksatla müşteri bâyi'in bâlâdaki minvâl ile îcâbına karşı yalnız satın aldım diyerek kabûl eyleyip başka bir şey söylemeseler mu'âmele-i vâkı'a bey' olur, rehin olmaz denilmiştir. Muhaşşî *Dürr* 'Abdülhalîm Molla Hüsrev'in *Ğurer*'de Kâdîhân'dan nakl eylediği “fe-yelzemü'l-vefâu bihi” kavlindeki zamîri şarta irca' eyleyerek makâm-ı şerhde “akdi mezkûr bey' olduğundan semenin te'cîli sûretinde vakt-i mev'ûd gelinceye kadar bâyi' semeni mutâlebe edemez, vakt-i mezkûr geldikde bâyi' taleb ederse müşteri vefâ üzerine cebr olunur.” diye zikr eylediği misillü lâmı muzâfun ileyh bedeli ve bâyi sebebiyye i'tibâr ederek “yâhut bu kavlin ma'nâsı va'd-i vefâ sebebiyle semeni vefâ lâzım gelir ki bu sûretde 'akdi bey'de semen te'cil olunmamışsa bâyi' semeni min ğayri tevkît taleb eylese müşterinin edâ eylemesi lâzım gelir.” demiştir. Ba'zı muhakkikîn ise “bey'-i vefâ ne bey' ve ne de rehindir belki bey'-i

[27]

fâside ve bey'-i sahiha ve rehne müşâbih bir emr-i âhardır.” dediler. Bu sebepten bey'-i vefâyı zürâfaya teşbîh ettiler bey'-i fâside müşâbeheti i'tibâriyle bey'-i mezkûru ehad-i mute'âkideyn feshâ kâdir olur. Bey'-i sahiha müşâbeheti hasebiyle mebî'in zevâid ve menâfi'inde müşteri için mülk sâbit olur ve rehne müşâbeheti ile de müşteri vefâen mebî'in ağacını kesmeğe ve binâsını hedm etmeğe kâdir olamaz. Mebî'in helâkında deyn sâkit olur ve mebî'e noksân ârız olursa semeni münkasım olur, rehinde olduğu gibi. İş bu kavil kavli-i câmi' olup asrımızda 'ibâda erfak ve mesâlih-i bilâda evfakdır.

Şürübülâlî'nin ifâdesinde ise “bey'-i vefâda dokuz kavil vardır. Anlardan birisi ba'zı muhakkikînin kavli-i câmi'idir. Kavli-i câmi'-i mezkûr ise ba'zı ahkâmda bey'-i vefânın fâsid

olduğunu ifade eder ki, buna binâen mute'âkideynden her biri bey'-i mezkûru feshe kâdir olur. Ve ba'zı ahkâmında bey'-i sahîh olduğunu beyân eder, inzâl ve menâfi'-i mebi'in müşteriye helâl olması gibi ve bazı ahkâm hakkında da rehin

[28]

olduğunu müfiddir. Binâen aleyh müşteri vefâen mebi'i âhara satmağa veya terhine kâdir olamaz." demiştir. Sâhibu'l-Bahr kavli-câmi'-i mezkûru nakl ve beyân eyledikten sonra iftâda andan 'udûl olunmak lâyük olmayacağını zikrelemiştir. Kavli mezkûru Ebüssuûd dahi nakl eyledi. Tahtâvi'nin *Reddü'l-muhtâr hâşiyesi*'nde dahi bu sûretle zikr olunmuştur.

Cenâb-ı hakka hamd olsun ki, hidâyeti ulûhiyyesiyle *Mecelle-i Ahkâmü Adliyye*'nin 3, 118, 119, 396 inci maddelerinde kavli-câmi'-i mezkûr ihtiyâr olunmuştur. Ve mâ küna li-nehtedi lev lâ hedânallah. Hulâsaten kelâmu bey'-i vefa bahsi ulemâ-yı a'lâmın mezlega-i akdâmıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahmed Cevdet Paşa. “Risâletü’l-vefâ”. ed. Huzeyfe Çeker. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 256-266.
- Ahmed Cevdet Paşa. “Vakanüvis Cevdet Paşa’nın Evrakı”. *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası*. İstanbul: y.y., 1956.
- Akifzâde, Abdurrahim b. İsmail b. Mustafa el-Amasî. *Mecelletü’l-Mehâkim*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde, 274.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricâlinin Terâcimi Ahvâli)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*. çev. Fehmî el-Hüseyni. 4 Cilt. Riyad: Dâru âlemi’l-kütüb, 2003.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-. *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2000.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-’ârifîn*. İstanbul: Maarif Vekaleti Matbaası, 1951.
- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 20:175-176.
- Bezzâzî, Hâfızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yusuf el-Hârezmî el-Kerderî el-. *el-Fetâvâ’l-Bezzâziyye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2009.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ Ali Efendi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.
- Ebüssuûd Efendi. *Fetâvâ Ebüssuûd*. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 178.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Amr b. Abdulaziz ed-Dimeşkî. *Reddü’l-muhtâr alâ Dürri’l-muhtâr*. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1992.
- İbn Kutluboğa, Zeynüddîn Ebu’l-adl Kâsım. *Tâcü’l-Terâcim*. Dimeşk: Dâru’l-kalem, 1992.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2002.
- Kâdîhân, Ebû’l-Mehâsin Fahrüddîn el-Özkendî el-Ferğânî. *Fetâvâ Kâdîhân fî mezhebi’l-İmâmî’l-’Azam Ebi Hanifete’n-Nu’mân*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2009.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmî’l-kütüb ve’l-fünûn*. Bağdad: Mektebetü’l-müsennâ, 1941.
- Kaya, Süleyman. “Ahmed Cevdet Paşa’nın Risâletü’l-vefâ İsimli Eseri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 267-276.
- Küçükşucu, Selman. *Mehmed Said Bey’in Ahkâmu’l-bey’ bi’l-vefâ İsimli Risalesi Çerçevesinde Son Dönem Osmanlısında Hukuki Tartışmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Mehmed Said. *Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8946.
- Mehmed Süreyya. *Sicilli Osmâni*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Merğînânî, Abdürrahim b. Ebî Bekr b. Ali el-. *Fusûlü'l-ahkâm li usûli'l-ahkâm/ Fusûlü'l-'imâdiyye*. y.y., t.y.
- Meşhât Dairesi. *İlmiyye Salnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm*. y.y.: Dâru İhyâi Kütübü'l-arabiyye, t.y.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed es-Semerkindî. *el-Fetâvâ'n-Nesefiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2345.
- Nişancızâde Muhyiddin, Mehmed et-Tevkî'i er-Rûmî. *Rümûzü'nûri'l-'ayn fî islâhi câmiu'l-fusûleyn*. King Saud University Library, 3943.
- Özcan, Tahsin. "Nişancızâde Muhyiddin Mehmed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/161. İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 33:161.
- Remlî, Hayreddîn b. Ali el-Uleymî el-Fârûkî er-. *el-Fetâvâ'l-hayriyye li nef'i'l-beriyye*. Kahire: Matbaatu'l-kübrâ'l-veliyye, t.y.
- Şahin, Abdullah Musab. *Mecelle'de Vefâen Satış Sözleşmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2019.
- Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâil Simavna Kadısoğlu. *Câmiu'l-fusûleyn*. y.y.: Matbaatu'l-kübrâ'l-emîriyye-Bulak, 1882.
- Yelek, Kamil. *İslam Hukukunda Vaadin Bağlayıcılığı ve İslam Finans Uygulamalarına Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddin Osman b. Ali. *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Matbaatu'l-kübrâ'l-emîriyye-Bulak, 1896.